

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА**

МІНЯЙЛО РОМАН ВІКТОРОВИЧ

УДК 811.161.2'373:639.2

**СТАНОВЛЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ І ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ПІДСИСТЕМ
СФЕРИ РИБАЛЬСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
Голобородько Костянтин Юрійович,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
декан українського мовно-літературного
факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Білоусенко Петро Іванович,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики;

доктор філологічних наук, професор
Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна,
Донецький національний університет імені
Василя Стуса,
професор кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології;

доктор філологічних наук, професор
Семенюк Олег Анатолійович,
Центральноукраїнський державний
педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
професор кафедри перекладу, прикладної
та загальної лінгвістики.

Захист дисертації відбудеться 23 грудня 2021 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.02 в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 166.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розіслано 20 листопада 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Матузкова О. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційну працю присвячено дослідженню української рибальської лексики і фразеології від її зародження до багатоаспектного формування й усупільнення. Органічний зв'язок рибальства із цивілізаційним розвитком людства спрямував до гіпотези: українська мова зберігає назви, що відбивають еволюційний поступ стародавнього рибалення до сучасного риболовецького промислу.

Ядрова частина лексики на позначення реалій цього первісного способу життєзабезпечення сягає щонайменше індоєвропейської спільності, що спонукало вивчати рибальські найменування в історичному розвитку: назви на позначення унікального беззряддевого первісного привласнювального природокористування; назви, що відображають розвиток рибальського господарства на теренах України від неоліту, етимонний зв'язок цих назв із лексикою інших стародавніх промислів – мисливства і збиральництва; українсько-південнослов'янські лексичні паралелі, що підтверджують історичні дані про поширення в кінці VI–V тис. до н. е. землеробсько-скотарського господарства Балкан на землі межиріччя Бугу й Дністра, існування між говірками південно-західного наріччя української мови й південнослов'янськими мовами Балкан спільних елементів праслов'янського походження; назви, що відображають утвердження християнства й сакралізацію рибальської лексики і фразеології в контексті християнського віровчення, а подекуди й формування арготичного складника релігійного дискурсу; термінологію староукраїнських пам'яток ділового письменства, пов'язану насамперед із правом користуватися риболовецькими угіддями в епоху феодальних відносин; староукраїнську термінологію рибальства і рибообробки Війська Запорозького Низового з тяглістю цієї термінології в Нижньому Подунав'ї, на теренах якого вона розвивалася в говірково змішаному мовленні козаків уже Дунавецької Січі та в міжмовній взаємодії, передовсім українсько-румунській; професійно-жаргонну рибальську лексику і фразеологію українського козацтва, збережену в говірках сучасної української мови (особливо в нижньонадніпрянських), а також рибальські найменування, метафоризовані в козацькому фольклорі; рибальську термінологію в наукових студіях 2-ої пол. XIX – 20-х років XX ст. з репрезентацією цього шару лексики (і частки фразеології, передовсім образних стійких словосполук-професіоналізмів) в ареальному різноманітті: в середньонадніпрянських говірках (В. Василенко), нижньонадніпрянських (П. Рябков), лемківських (І. Верхратський), гуцульських (В. Шухевич), українських південнобессарабських (Ф. Вовк, О. Горбач), закарпатських (В. Владиков), Буго-Дністровського межиріччя (Б. Юрківський). Багатий лексичний і фразеологічний матеріал зі сфери рибальства цього хронологічного зрізу містять словники К. Шейковського, М. Уманця і А. Спілки (М. Комарова і «Одеської (Адеської) Громади», І. Франка, Б. Грінченка, Д. Яворницького. Ці праці заклали необхідний фундамент для вивчення українських рибальських найменувань.

Специфіку рибальського назовництва різних ареалів засвідчили діалектні тематичні й загальномовні словники, що вийшли друком упродовж 2-ої пол. ХХ – початку ХХІ ст., передовсім «Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністрів'я» А. Берлізова, «Словник польських говорів» П. Лисенка, «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» і «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» В. Чабаненка, «Словник українських говорів Одещини» за ред. О. Бондаря, «Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя» за заг. ред. Л. Спанатій, В. Токаря.

Розлогі описи процесів риболовлі, особливостей побуту і культури рибалок – представників різних етнографічних груп українців – знаходимо в рибальському дискурсі художніх творів І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Остапа Вишні (П. Губенка), Олесея Гончара, Григора Тютюнника, Ю. Логвина, Ю. Голобородька та інших майстрів художнього слова.

Надзвичайно цінну інформацію містять п'ять випусків восьмого тому «Риби» (1980-1988) із серії наукових монографій «Фауна України», у яких учені до кожного іхтіомена подали значну кількість синонімних живомовних назв риб, зазначивши територію поширення найменувань.

Лексикографічна розробка вітчизняними та закордонними мовознавцями назв рибальської сфери засвідчила їхню вагомість в історії формування лексичної і фразеологічної підсистем слов'янських мов. Дослідниця водогосподарської лексики польської мови О. Войцева відзначає етнографічні праці І. Голембйєвського «*Obrazki rybackie*» (1888), «*Wyrazy rybackie i żeglarskie u Kaszubów*» (1889), який збирав рибальсько-морську термінологію кашубів упродовж 1872–1899 рр. і витлумачив 113 спеціальних слів, серед яких назви риболовних знарядь та їхніх частин, назви дій, назви виконавців дій тощо. Становленню української термінології рибальства в окремих ареалах присвячено три кандидатські дисертації: А. Берлізова «Лексика рибальства українських говірок Нижньої Наддніпрянщини» (1974), Є. Мотузенка «Морская рыболовецкая терминология Северо-Западного Причерноморья» (1987), І. Ліпкевича «Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини» (1993).

Проте попри наявність в українській мові споконвічного шару рибальської лексики і фразеології та активне досліджування цих галузевих етнокультурних найменувань, розпочате в другій половині ХІХ ст., українська рибальська термінологія досі не усталена, залишається «законсервованою» в межах діалектних словників і текстах художньої літератури. Недостатньо представлена в науковому стилі українська професійно-термінологічна система рибальства теж залишається невпорядкованою, а в тлумачних словниках сучасної української мови лексикографічне подання рибальської термінології відчутно поступається поданню дотичної мисливської.

Отже, лексику і фразеологію рибальського промислу досліджували різні покоління мовознавців і етнографів, багатий її фонд містять етимологічні, історичні, діалектні словники української мови, а також художні, наукові та

науково-популярні тексти. Важливо доповнити й упорядкувати цей матеріал, показавши предковичність і тяглість рибальства як важливого складника національної культури через всеохопний семантико-словотвірний і фразеотвірний аналіз рибальських найменувань як надвагомих лінгвоментальних образів у картині світу українців.

Актуальність теми дисертаційної роботи визначено потребою систематизувати і проаналізувати в діахронійному та синхронійному аспектах накопичені різночасовою лексикографічною і фразеографічною практикою, діалектним, фольклорним, художнім, релігійним і фаховим дискурсами українські рибальські найменування, з'ясувати історію формування самих назв (словотвірний аспект) та історію формування їхньої семантичної структури (ономасіологічний, семасіологічний, мотиваційний аспекти).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Різноаспектне вивчення одиниць сучасної української мови» (державний реєстраційний номер 0120U104814). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 9 від 28 жовтня 2016 р.).

Мета дисертаційної праці – дослідити засади становлення й особливості формування лексичної і фразеологічної парадигм рибальства в українській мовній картині світу.

Досягнення поставленої мети спонукало вирішити такі **завдання**:

- висвітлити зв'язок між рибальською лексикою і фразеологією та матеріальним світом і духовною культурою українців;
- установити генетичні зв'язки рибальської лексики і фразеології з лексикою і фразеологією інших народних промислів;
- дослідити структуру і семантику рибальських найменувань у діахронійному та синхронійному аспектах;
 - визначити науково-термінологічний апарат дослідження;
 - з'ясувати місце предметно-номінативних і образно-експресивних рибальських найменувань в українській мовній картині світу;
 - проаналізувати структуру рибальських найменувань на засадах сутнісно-мотиваційного підходу;
 - простежити тенденції якісних і кількісних змін у словниковому складі української рибальської лексики та фразеології;
 - установити мотиваційні типи лексичних і фразеологічних рибальських найменувань та їхнє співвідношення в межах лексико- і фразеосемантичних груп;
 - теоретично обґрунтувати новий напрям *генно-синхронна полідискурсивна галузева термінологія* та перспективи його практичного застосування.

Об'єкт дослідження – рибальська лексика і фразеологія української мови.

Предмет дослідження – формування складу, семантико-словотвірної і фразеотвірної структури українських рибальських найменувань та визначення їхньої ролі в національній мовній картині світу.

Джерельною базою дослідження слугували етимологічні словники української та інших слов'янських мов, історичні словники і пам'ятки української мови; відомі на сьогодні діалектні лексичні та фразеологічні словники української мови; етнографічні і фольклорні матеріали, збірники діалектних текстів; тлумачні та перекладні лексичні і фразеологічні словники нової української літературної мови і сучасної української літературної мови; фахова література рибальської сфери. Джерельну базу дослідження поповнили рибальські найменування, здобуті з творів художньої літератури ХІХ–ХХІ ст., а також діалектні рибальські найменування з матеріалів авторської картотеки (переважно слобожанського говору). У нагоді стали лінгвістичні карти «Атласу української мови» (1984-2001) та «Лексичного атласу Правобережного Полісся» (1994) М. Никончука.

Фактичним матеріалом дослідження послуговували понад 5000 рибальських лексем (включаючи лексико-семантичні варіанти) і фразем.

Методи дослідження. У роботі застосовано такі **загальнонаукові методи**: *описовий*, у межах якого різнобічно схарактеризовано предмет дослідження; *індукції* (для отримання загальних висновків на підставі аналізу семантичних, словотвірних і мотиваційних моделей рибальських найменувань); *дедукції* (під час формулювання гіпотез та їхньої верифікації на мовному матеріалі); *аналогії* (під час аналізу рибальських денотатів у зв'язку зі схожими реаліями інших народних промислів); *аналізу й синтезу* (для теоретичних узагальнень і систематизації фактичного матеріалу, для узагальнення методологічних підходів науковців різних поколінь до аналізу рибальських найменувань); *суцільної вибірки* (для формування фактичної бази дослідження); *кількісний метод* для представлення рибальських найменувань у кількісних показниках їхньої ваги у професійному і загальномовному лексиконі. Серед **спеціальних лінгвістичних методів** використано: *таксономічний* (для планомірної інвентаризації різноструктурних українських рибальських найменувань та групування їх на парадигматичній основі); *діахронічний* (для виявлення за принципом відносної хронології актуальних на основних етапах суспільного життя семантичних, словотвірних і мотиваційних моделей рибальської сфери та їхнього лінгвального відображення); *ономасіологічний* (для удокладнення поняттєво-номінативної парадигми лексичних і фразеологічних рибальських найменувань); *етимологічний аналіз* (у дослідженні походження рибальських найменувань і встановленні їхніх мотиваційних основ); *аналіз словникових дефініцій* (для визначення семантичної структури рибальських найменувань); *компонентний аналіз* (для встановлення визначальної ваги певної семи як мотивувального чинника в низці типологічно подібних рибальських

найменувань); *словотвірний аналіз* (для з'ясування структури похідних номенів і визначення основних моделей словотворення рибальської лексики); *дистрибутивний аналіз* (для встановлення впливу контексту на появу прагматичного значення); *контекстуально-інтерпретаційний* (для деталізації текстової семантики окремих рибальських найменувань); *лінгвокультурологічний* (для визначення актуалізованих у рибальській лексиці і фразеології етнокультурних знаків). Запропоновано *сутнісно-мотиваційний* аналіз (досліджування слів і фразеологізмів в аспекті природи чуттєвих сприйняття, еволюційних суспільних змін та еволюції мислення).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що це *перше* в українському мовознавстві дослідження, у якому крізь призму матеріально-духовної культури українців докладно проаналізовано структуру і семантику рибальських найменувань в історичному аспекті і теперішньому осмисленні; встановлено генетичні зв'язки рибальської лексики і фразеології з лексикою і фразеологією інших народних промислів; визначено науково-термінологічний апарат дослідження на засадах виробленого автором сутнісно-мотиваційного підходу, який було застосовано для аналізу різноструктурних рибальських найменувань; з'ясовано місце предметно-номінативних та образно-експресивних рибальських найменувань в українській мовній картині світу; простежено тенденції якісних і кількісних змін в українському рибальському лексиконі; на засадах сутнісно-мотиваційного підходу проаналізовано структуру і встановлено мотиваційні типи рибальських лексем і фразем та співвідношення мотиваційних типів у межах лексико- і фразеосемантичних груп; обґрунтовано доцільність і розроблено теоретичні засади нового наукового напрямку *генно-синхронна полідискурсивна галузева термінологія*.

Теоретичне значення праці полягає у створенні наукової бази для подальшого вивчення галузевих термінологій, у становленні корпусу наукової термінології, пов'язаної з мовним досліджуванням сфери рибальства. Проаналізований на засадах сутнісно-мотиваційного підходу мовний матеріал з опертям на погляди О.Потєбні на природу чуттєвих сприйняття в аспекті історичної еволюції мислення уповноважив до розроблення нового наукового напрямку – *генно-синхронної полідискурсивної галузевої термінології*.

Дослідження може бути використане фахівцями в галузі історії української мови, діалектології, порівняльного мовознавства, лексикології і фразеології, лінгвістики тексту, стилістики, методики викладання української мови.

Практична цінність дослідження виявляється у можливості використовувати його положення під час викладання нормативних курсів: лексикології, фразеології, словотвору, стилістики, діалектології, історії української мови, української мови за професійним спрямуванням, а також вибіркового дисциплін (спекурсів): етнолінгвістики, ономастики, термінознавства; для укладання навчальних посібників і підручників із цих

курсів. Результати дисертації створюють методологічну базу для досліджування галузевих термінологій на засадах сутнісно-мотиваційного підходу та його екстраполяції на всі складники лексико-фразеологічної макросистеми. Матеріали дослідження можуть стати теоретичним і практичним підґрунтям написання мовознавчих кваліфікаційних робіт магістерського і дисертаційного рівнів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертаційної роботи виголошено на 27 міжнародних наукових конференціях і семінарах: «Проблеми загальномовної та ареальної семантики» (Луганськ, 2003, 2007), «Наукова спадщина Юрія Шевельова і світ сучасної української філології. До 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова» (Харків, 2008), «Актуальні проблеми української діалектології. Засідання 12. Інтерференція та запозичення в діалектах» (Львів, 2009), «Актуальні проблеми фразеології» (Сімферополь, 2009), «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2010), «Проблеми української термінології СловоСвіт 2010» (Львів, 2010), «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки ХІХ–ХХІ ст. (до 175-річчя від дня народження О. О. Потебні)» (Харків, 2010), «Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія» (Київ, 2011), «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2011), «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 2011), «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012» (Львів, 2012), «Граматичні та семантичні аспекти функціонування мовних одиниць» (Ніжин, 2013), «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2013), «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв'язків» (Бердянськ, 2013), «Інноваційні процеси в лексиці та граматиці української мови» (Луцьк, 2013), «Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст» (Київ, 2014), «Наукова термінологія початку нового століття: теоретичні і прикладні виміри» (Рівне, 2016), «Українська мова і сфера сакрального» (Чернівці, 2016), «Слобожанські читання» (Харків, 2017), «Діалектологія у структурі лінгвістичних знань» (Київ, 2018), «Художній текст: лексика, граматики, стилістика» (Харків, 2018), «Постать Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в контексті історії української культури (до 240-річчя від дня народження)» (Харків, 2018), «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2019), «Українська мова в сучасному науковому вимірі (до 50-ліття кафедри української мови СНУ імені Лесі Українки, 85-ліття почесного професора СНУ імені Лесі Українки, члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця та 70-ліття завідувача кафедри, професора М. В. Мірченка)» (Луцьк, 2020), I Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила і Мефодія (Харків – Шумен, Болгарія, 2021), ХІХ Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем філологічних досліджень (пам'яті доктора філологічних наук, професора Анатолія Тихоновича Гулака) (Харків, 2021); на 14 всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, семінарах,

читаннях: «Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея» (Луганськ, 2008), «Культура мови в українському суспільстві» (Дніпропетровськ, 2010), «Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження» (Донецьк, 2011), «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (Луганськ, 2011, 2013), «Наукова спадщина професора І. С. Олійника в сучасному контексті» (Запоріжжя, 2012), «Мова в контексті культури і міжкультурної комунікації» (Луганськ, 2013, Сіверодонецьк, 2015), «Історичні регіони України: минуле та сучасність» (Харків, 2013), «Образне слово Луганщини» (Старобільськ, 2015), «Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку» (до 70-річчя від дня народження професора П. І. Білоусенка) (Запоріжжя, 2018), Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті професора С. І. Дорошенка (до 95-річчя від дня народження) (Харків, 2019), «Фразеологія в лінгвокультурному просторі» (Кам'янець-Подільський, 2019), Всеукраїнські Грищенківські читання (Ніжин, 2021); на Міжрегіональному семінарі «Актуальні проблеми дослідження говірок у контексті сучасної мовної ситуації в Україні» (Глухів, 2019); на 2 регіональних науково-практичних конференціях: «Образне слово Луганщини» (Луганськ, 2008), «Філологічні обрії професора В. А. Чабаненка» (Запоріжжя, 2017).

Публікації. Основні положення й результати дослідження відображено в 42 наукових працях: із них 23 статті у фахових виданнях України, 5 – у закордонних виданнях.

Структура роботи. Дисертація, представлена у вигляді рукопису, містить список умовних скорочень, вступ, п'ять розділів, висновки, список використаної літератури (341 позиція, із них 15 іноземними мовами), список джерел (191 позиція, із них 8 іноземними мовами), 3 додатки: Додаток А (Короткий словник термінологійного апарату дослідження), Додаток Б (Словник українських рибальських найменувань), Додаток В (Список публікацій за темою дисертації). Загальний обсяг роботи – 507 сторінок, обсяг основного тексту становить 373 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір і актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, сформульовано теоретичне і практичне значення роботи, висвітлено її наукову новизну, конкретизовано джерельну базу та фактичний матеріал, подано відомості про апробацію здобутих результатів і структуру дисертаційної праці.

У **першому розділі** «Лексико-семантичне поле «Рибальство» в українській мовній картині світу і наукові засади його досліджування» у хронологічній послідовності проаналізовано дотичні до сфери рибальства вітчизняні мовознавчі та історико-етнографічні праці, у яких зафіксовані рибальські найменування в предметно-номінативному й експресивно-оцінному значеннях (А. Берлізов, В. Василенко, І. Верхратський, О. Горбач,

В. Коломієць, Є. Мотузенко, П. Рябков, І. Франко, В. Чабаненко, В. Шухевич, Д. Яворницький та ін.).

Ураховуючи досягнення попередників в описі українського рибальського лексикону, у розробленні підходів до аналізу етнозначущих рибальських найменувань спирались і на сучасні мовознавчі праці (Н. Бойко, М. Гінзбурга, І. Голубовської, П. Гриценка, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, М. Жуйкової, Т. Ковалевської, І. Колегаєвої, Ж. Краснобаєвої-Чорної, Л. Лисиченко, О. Маленко, А. Поповського, О. Селіванової, О. Семенюка, І. Серебрянської, В. Сімонок, В. Ужченка та ін.), у яких доведено необхідність досліджувати рухливу і диференційовану мовну картину світу етносу як нескінченне розмаїття назв предметів і явищ довкілля, виділяючи на тому чи тому етапі історичного розвитку сутнісні зв'язки між ними (домінанти національного світобачення). Кожне рибальське матеріальне чи нематеріальне явище на теренах України виокремлене когнітивним баченням рибалки як члена етноспільноти та відповідно фахово і завжди національно-мовно пойменоване.

Звідси нагальна потреба ґрунтовного аналізу зародження мовного світу рибальства в культурному просторі України, його розпросторення й укорінення в мовній картині світу. Засадничий принцип дослідження – аналіз рибальських найменувань як таких, що значно вплинули на розвиток людства і відобразилися в усіх сферах матеріально-духовної культури.

Рибальство, сприявши багатовіковому досвіду виживання первісних людей, стало важливим чинником створення народного світогляду, вираженого в колективних віруваннях, обрядах і звичаях. В. Лучик писав про сприймання ранніми праслов'янами навколишнього світу як гармонійно організованої сукупності взаємозалежних елементів, у якій людина посідала рівнозначне з іншими представниками природи місце. Тож удала риболовля знаменувала «родинне порозуміння» між рибалкою та рибою (пор.: в оповіданні І. Франка «Як Юра Шикманюк брів Черемош» головний герой співчутливо примовляє до зраненої риби головатиці: «Бідничка! Бідничка!», а вимірюючи вагу, «узав рибу на руки як дитину і поколисав її»); пор.: у нижньонадніпрянських (нж.ндпр.) говірках *люлька* 'виплетена з лози корзина, яку чіпляли до пересипа і в яку, перестрибуючи загороду, потрапляла риба' (І. Ліпкевич) < *люляти* 'колихати, приспівуючи', що зрештою зводиться до псл. **ljuljka* 'колиска' (ЕСУМ).

Таке ставлення до живого об'єкта промислу було характерне не лише для слов'янських народів. Знаний кельтолог Дж. Маккалох наголошував, що відчуття провини було притаманне всім первісним мисливцям і мало культову природу. Тому в художньому дискурсі об'єкт промислу – рибу – майже завжди зображено двобічно: утилітарно (предметно-номінативно) й емоційно (експресивно-оцінно), як-от у романі Е. Гемінґвея «Старий і море» в перекладі В. Митрофанова: «Рибино <...>, я люблю тебе й дуже поважаю. Але все одно уб'ю тебе до кінця дня»; у романі Г. Мелвілла «Мобі Дік» у перекладі Ю. Лісняка: «Печінкою того кита навантажили два вози» і

«О ките-огроме! У бурі, у громі, / У морі безкраїм твій дім. / Де сила – то право, твоя там держава, / Ти цар у безмежжі морським». В українському фольклорі слово *кит* (у замовляннях – із постійним локусом *в океані*) зберігає успадковану від міфологічної свідомості семантику і рисою ‘ненажерливість’ зближається з концептом ВОДА, символізуючи стихію як реалію буття.

Українська література як складник світової явила високі зразки символічно-алегоричного трактування рибальства у творах Я. Щоголева, І. Франка, М. Чернявського, М. Рильського, Остапа Вишні та інших майстрів художнього слова. Варто згадати написаний у другій половині 1970-х років вірш О. Лишеги «Пісня 551», що став яскравим поетичним символом Майдану-2014 і зразком якнайглибшого філософського осмислення буття шляхом метафоризації рибальської стихії – боротьби коропа за життя під час зимової придухи: «Поки не пізно – бийся головою об лід! / Поки не темно – бийся головою об лід! / Пробивайся, вибивайся – / Ти побачиш прекрасний світ!»

Крім того, що письменники показали рибальство вагомим складником культури та побуту українців, у текстах художніх творів відображено і факти, важливі для ономасіологічного аналізу рибальських найменувань. Так, П. Губенко (Остап Вишня) в усмішці «Рибка плаває по дну» (1925 р.) з етнографічною точністю описав конструкцію рибальського знаряддя *хрокало* та спосіб його застосовування рибалками на річці Псел (нинішнє с. Мануйлівка Козельщинського р-ну Полтавської обл.); Ю. Логвин в оповіданні «Велика риба», змальовуючи звичне життя присілку Бесарабія біля Канева влітку 1962 року, детально описав, як готувався, а потім ловив сома досвідчений місцевий рибалка, відтворивши назви-похідники із процесовим та інструментальним значенням: *кочило, кочити, кочіння*.

Постала і нагальна потреба вивчити та впорядкувати український мовний світ рибальства в аспекті нормативного вживання фахової термінології. Напр., для синонімної парадигми *рибальство – риболовство – риболовля – рибалення* очевидними є такі семантичні відтінки: *рибальство* – найбільш абстрагований термін на позначення одного з найдавніших людських промислів в усіх його матеріальних і культурних виявах (поряд з іншими: *мисливство, скотарство, гончарство* тощо), який можна вжити для називання тематичної групи «Рибальство», тобто це слово стоїть найвище в ієрархії галузевих найменувань; *рибалення* і *риболовля* – синонімні терміни на позначення виконуваного фахового процесу (ловлення риби). Щодо терміна *риболовство* – відсубстантивного (від *риболов*) утворення із високопродуктивним для давньоукраїнської книжної мови суфіксом *-ств(о)* – можна відзначити: деривати із цим суфіксом уживали для номінації явищ, що стосувалися різноманітних сторін життя середньовічної людини, як-от *игуменьство, єпископство, учительство, посольство* тощо, тобто це вид діяльності людини, яка забезпечує себе та інших свіжою рибою.

Важливою джерельною базою досліджування рибальських найменувань є українська міфологія і фольклор, оскільки вони сягають архаїчних етапів розвитку людства, мають істотну «глибину» історичної пам'яті. Символіку нерозривної єдності риби і води бачимо в структурі українських приказок *І риба не плине проти бистої води, Великій рибі в глибокій воді плавати, У мутній воді риб[к]у ловити (вудити)*. У різних формах усної народної творчості виявляються антропоморфні образи *щуки* й *окуня*, які в паралелях із литовським фольклором свідчать про історичний розвиток балто-слов'янських культуромовних зв'язків.

М. Грушевський в українському фольклорі вбачав не тільки багаті пережитки старої культової пісні і драматичної дії, а й реальне відбиття своєрідного побуту, як, наприклад, важливий для Подунав'я промисел осетрових риб: *виз-риба в Дунаї* (в уяві праукраїнців *творець організованого Світу*) була потрібна для виготовлювання вістря стріли («*Ой тобов, визе, стрільби костити, / А мнов, соколом, стрільби перити*») і для добування осетрового клею («*Ой визе, визе, мій побратиме: / Тобою, визе, постріть клеїти, / А мнов, соколом, поперувати*»). В актовій староукраїнській мові XVII–XVIII ст. суфіксальні похідники *визина*, *визига* вжито на позначення риби як торговельного товару; у буковинських (**буков.**) говірках XIX ст. *визина* 'в'ялена осетрина' (із творів Юрія Федьковича); у сучасній мові *визіга* 'спинна струна осетрових, яку вживають як делікатес'. Відгомін факту добування риби за допомогою стріл спостерігаємо у фрагментові народної пісні в записі П. Чубинського: «*Ой пливе щука з Кременчука та підстрелена з лука*».

Крізь призму української міфології, фольклору та інших жанрів усної народної творчості окреслюється символ нерозривного зв'язку риби з її природним середовищем – водою. В українській когнітивній і мовній картинах світу ядрову зону цього символу формують смисли 'неподільність', 'усепоглинушість' і 'значущість', вербалізовані у варіантних (*риба – вода*) стійких висловах: «Чий беріг, того й *вода*» (І. Франко) – «Чий берег, того й *риба*» (М. Номис); «З щастям по гриби ходіть, з щастям *в рибу* бродить (по суті *у воду* бродить – Р. М.), а без щастя ні вон, а ні за поріг» (М. Номис); «На *безріб'ї* (на *безвідді*) і *рак рíба*» тощо. Цей нерозривний зв'язок певним чином відображають і староукраїнські назви *великость води* 'повноводдя' і *велиорыбъ* 'кит' (діал. *великориб*). Приядрова зона символу об'єднує образи «риб у воді певного типу»: *бистрянка* (*тримається бистої води* – В. Коломієць); народноетимологізоване *баламут* 'оселедець' (який «баламутить воду») < тур. *palatid* 'вид риби' < нгр. *палаціда* 'тунець' тощо.

Із прийняттям християнства фразеологічний фонд поповнюють метафоричні найменування релігійного характеру, де основою перенесення ставав передовсім розгорнутий опис процесу риболовлі, напр.: «...и до оноє *матнѣ*, яко безрозумливую *рибу* огромностю *болта* своего, то *єсть* // *мовы поважное и грозное... заганяти*» (1603; з полемічної літератури). У різножанрових писемних пам'ятках простежуємо стійкі рибальські

словосполуки (аналітичні номени), деталізація яких на синтагматичному рівні сприяє усвідомленню тогочасних способів рибальської номінації, що своєю чергою сприяє визначенню типології рибальських найменувань, як-от **привлѣци мръжѹ > привлакъ** ‘невід’ > нж.ндпр. *приволочка* ‘невід’ (І. Манжура, 1887). Синтагматичні зв’язки рибальських лексем у давньо- і староукраїнських пам’ятках уможливили бачення зародків сучасних українських риболовецьких термінів та еволюцію мотиваторів найменувань: зокрема від *мотивованих способом виготовлювання* рибальського знаряддя (іє. **mer-*, <**merəgh-*) ‘зв’язувати, скручувати’ > *мережа*) до *мотивованих способом його застосовування* (*приволочити > приволочка*).

У староукраїнських пам’ятках простежуємо *усуспільнення рибальської лексики шляхом антропонімізації*: а) іхтіоніма: напр., *рибець* ‘риба родини коропових; *Vimba vimba*’ > Сидорь *Рибець*, б) видової назви рибалки: *неводъничий* ‘збирач податків і наглядач за виконанням цієї повинності’ > Гарасим *Неводъничий*. Виокремлюється словотвірний тип (СТ) відіменникових назв податків за право виловлювати рибу на *-щина* (*-овщина*) з локаційною мотивацією, де мотиватором виступає вид водойми (*став*) і спеціально відгороджене у водоймі місце (*єз*); віддієслівний СТ назв рибальських локацій на *-ищ(е)*: *ловити > ловище, приходити > приходище*.

Мова пізньосередньоукраїнського (за класифікацією Ю. Шевельова) періоду в способах номінації рибальських процесових назв відображає еволюційний перехід від *семантичного звуження* загальноживаного дієслова (*волочити* ‘ловити рибу бродовим способом, «волочачи» сіть’, *лапати* ‘ловити рибу руками’, *підхвачувати* ‘ловити рибу, підхвачуючи її в сак’ тощо) до *суфіксації* усталених на певному історичному етапі *видових назв рибалки* (*невідник* ‘рибалка, який рибалить неводом’ > *невідничить* ‘ловити рибу неводом’, *сітник* ‘рибалка, який ловить рибу сіткою’ > *сітничить* ‘ловити рибу сіткою’).

Парадигматичне групування староукраїнських рибальських найменувань дало змогу виокремити важливі на цьому етапі лексико-семантичні групи (ЛСГ) «Назви податків за вилов риби», «Назви плетених рибальських знарядь», «Назви рибальських угідь», «Збірні назви риб визначеного виду та розміру як об’єкт продажу», «Назви, що характеризують улов риби», «Назви зграйного руху риб», «Назви залишеної на розплід риби». Потужним засобом синонімічного увиразнення лексико-фразеологічної парадигми української мови стала метафоризація рибальських найменувань у межах ЛСГ «Назви ловців риби», «Назви рибальських знарядь», «Назви риболовецьких дій», «Назви рибообробки». У конфесійному стилі через термінологію риболовецького промислу, а саме за допомогою назв рибальських знарядь та їхніх складових частин (*мережа, сітка, вудка, бовт, матня*), пристосувань для зберігання риби (*бочка*), метафоризовано абстрактні поняття ‘вирятуватися з біди’, ‘боже слово’, ‘багатство’, ‘гріхи’, ‘муки’, ‘тиснява’ тощо.

У розмовному стилі метафоричні рибальські найменування здебільшого входять до ЛСГ «Назви риб», а за основу для метафоричного перенесення правила етноніми, у яких простежуються мотиваційні зв'язки з кольороназвами із загальноіндоєвропейською символікою темряви, демонічних істот. Напр., для творення запорозького рибальського арготизму (за В. Мільчевим) *sara* 'щука' (*шара* 'сіра' риба) < давньотюрк. *sár* 'жовтий' із впливом давньоукраїнського релігійного світогляду (сприйняття євреїв і циган як демонічних істот) та з розвитком колірної символіки (від сірого до жовтого), зумовленої співвіднесенням цього кольоратива з назвою людини юдейського віросповідання (для юдеїв жовтий колір в одязі виступав етнорелігійною ознакою). В інших випадках метафоричні іхтіоніми пов'язані з усталеною номінативно-семантичною моделлю «відрізняється від звичайного» (розміром, забарвленням, вдачею, смаком тощо): *циганська рибка* 'неістівна дрібна рибка', *циган* 'бичок-кругляк, *Neogobius melanostomus*' (відрізняється передбачливістю й хитрістю) тощо. Під *номінативно-семантичною моделлю (НСМ)* розуміємо семантичний конструкт певного тематичного змісту, репрезентований словами або лексикалізованими словосполученнями.

У другій пол. ХІХ – першій пол. ХХ ст. дослідники (В. Василенко, І. Верхратський, В. Владиков, Ф. Вовк, Н. Заглада, П. Рябков, І. Франко, В. Шухевич, Б. Юрківський, Д. Яворницький та ін.) здебільшого класифікували рибальські найменування на основі парадигматичних (синонімних, антонімних, родо-видових) відношень, зазначаючи ареал побутування назв. Представлено в дослідженнях цього періоду і стійкі рибальські словосполуки. У наукових студіях другої пол. ХХ – початку ХХІ ст. більше уваги приділено етимологізації українських рибальських найменувань, особливо в працях О. Горбача, В. Коломієць, Є. Мотузенка, Г. Халимоненка. Цінний матеріал для досліджування рибальської лексики (фразеології) в ономасіологічному, семасіологічному, етимологічному аспектах містять етнографічні праці.

Це забезпечило надійне підґрунтя для подальшого аналізу рибальських найменувань в ономасіологічному, семасіологічному та лінгвокультурному аспектах.

У другому розділі «Історико-лінгвістичний аналіз рибальських найменувань у колі назв народних промислів» проаналізовано рибальські матеріально-культурні реалії в історичній послідовності спільно з діахронійним дослідженням української рибальської лексики і фразеології, адже етимологічні пошуки успішні за умови належного знання лексики і широкої обізнаності з історичним минулим народу, його матеріальною і духовною культурою. Палеолітичні, мезолітичні, неолітичні археологічні пам'ятки (гачки, ости, гарпуни) засвідчили споконвічне існування рибальства на теренах України: укр. *óstень* 'риболовецьке знаряддя, схоже на вила' < д.укр. *ostьнь*, *ostьнь* 'гостряк, ріг; колючка, жало; гостра палиця' < псл. **ostь* із можливим первісним значенням 'кістка' (ЕСУМ), пор. у лемківських

говірках (лемк.) *ósty* ‘ості, риб’ячі кістки’ (С. Пиртей); ст.укр. *grom* ‘вістря, наконечник списа’ < псл. **grotъ* < іє. **ghrǝ-*, наближеного до нім. *Grat, Gräte* ‘(риб’яча) кістка, ость, хребет’ (ЕССЯ), з яких робили наконечники перших рибальських остів; укр. *рожén* < псл. **oržьn-* ‘розвилистий кіл’ < найімовірніше, **rogъ* ‘ріг’, також уживану як у номінативному, так і метафоричному значеннях: лемк. \diamond *трясти ся як рыба на рожні* ‘дуже сильно’ (Г. Ступінська, Я. Битківська).

Розвиткові рибальства сприяли зручні географічні умови більшості регіонів України. Екстралінгвальні чинники переконують: «лапання», «мацання» риби (псл. **lapati* ‘хапати, ловити’ > буков. *лапáвка* ‘ловлення риби руками’, Δ *іти на лапавку* – Н. Гуйванюк та ін.; псл. **makati* ‘м’яти, давити, мацати, мазати’ > південноподільське *мацу́ні* ‘ловлення риби голими руками під камінням’, Δ *іти на мацуни* – Д. Крохмалюк) усталилося на тих теренах України, де річки виходять на рівнину і швидкість течії падає. Спеціалізація (звуження значення) назви *лапати* як допоміжної дії під час знаряддевого рибальства засвідчило історичну тяглість слова з усупільненням його у складі фразеологізмів: напр., *Перед сітьов риби не лапай!* ‘не поспішай’ у галицько-буковинській (галиц.) групі говорів (І. Франко). Генетичний зв’язок рибальства з мисливством засвідчує псл. дієслівна лексико-семантична реконструкція **jьmati* (**jęti*) ‘хапати, брати’, а лемк. \diamond *імити дівку* ‘вловити рибу’ (І. Верхратський) вербалізує (омовлює) архетипний образ риби як молодої дівчини на виданні.

Рибальські артефакти і лексико-семантичні реконструкції підводять до розуміння способів виготовлення й застосовування прадавніх риболовних знарядь, зв’язку матеріально-культурного світу рибалок із матеріально-культурним світом інших прадавніх здобувачів і господарників. Конфіксальний псл. дериват **ovьržь* ‘тенета з прутиків, щоб риба не випливала з рибника’ (П. Білоусенко та ін.) і псл. **vьržь(a)* (укр. *вєрша*) ‘сплетена з лози лійкоподібна риболовна снасть’ < **vьržati* ‘плести’ (лит. *veržti* ‘зв’язувати, стискати’) < іє. **(s)vьr-/*(s)vьr-* ‘гнути’, ‘крутити’ (ЕСУМ) відображають генетичний зв’язок рибальського промислу з ремеслом плетіння з верболозу. Можливий віддієслівний суфіксальний дериват *котéць* (*кутéць, кітéць*) < псл. **kotьсь* ‘закута для утримування тварин або загата для ловлення риби’ < псл. **kojes* (результат видозміни форми *kociес*) < псл. **kojiti* ‘заспокоювати’ (Л. Куркіна) і віддієслівний похідник на *-л(о)* на позначення важливої для рибалок локації *тирло* ‘місце випасання худоби (рум. *tírlă* ‘загін для овець’) або місце нересту риби’ (у середньонадніпрянських (ср.ндпр.) говірках Δ *тирло́ва риба* ‘риба під час нересту’ – Г. Тарасенко) < псл. **trьti* ‘терти’ (ЕСУМ) унаочнюють еволюцію рибальства у зв’язку з утвердженням на теренах України скотарства.

Аналіз лексико-семантичних реконструкцій сфери рибальства вможливив деталізацію семантики рибальських найменувань і встановлення найважливіших принципів стародавніх номінацій. Для іхтіонімів: а) через відображення в назві дохристиянських міфологічних уявлень про Світове

дерево, нижню частину (коріння) якого символізують риби, жаби та змії: укр. *вугор* ‘риба зі зміястим тілом’ < псл. **oġrǫ* ‘те саме’ < іє. **ang^w(h)i-* ‘вугор, плазун, риба’ (J. Rokony); зважаючи на кореневий зв’язок із лит. *angis* ‘змія’ і прус. *angis* ‘те саме’ (ЕСУМ), можна припустити, що в епоху балто-слов’янської мовної єдності вже утвердилося значення назви, яке відповідає сучасному; міфічну рибу *виз* (у північно-західному Причорномор’ї *виз*, *виза* ‘білуга’, у південнобессарабських говірках семантично звужене *віз* ‘білуга невеликого розміру’) також пов’язують з «яфетичним» уявленням про *змію-рибу* (*višian*) (Ю. Мосенкіс); з належною увагою закликала В. Коломієць поставитися до думки вчених про запозичення балто-слов’янського іхтіоніма *осетер* з доіндоєвропейських субстратних мов, до яких, можливо, належить і лат. *excetra* ‘змія’; б) за тактильними відчуттями: укр. *лин* ‘прісноводна риба родини коропових з товстим слизьким тілом’ < псл. **linjǫ*, **linǫ* з подвійним етимологічним зв’язком, що відповідає двом етапам історичного розвитку слова: *линяти* < **linjati* (починаючи з пізньопраслов’янського етапу) і з основою іє. *(s)*lei-* ‘слизуватий’ (починаючи з пізньоіндоєвропейського етапу) (В. Коломієць); діалектне *лпень* ‘харіус’ із якогось індоєвропейського субстрату в ареалі Прикарпаття з вихідним коренем **lip-: *lep-: *lǣp-* (**lipati*, **lǣpnōti*, **lǣpiti*) < іє. **leip-* ‘натирати, клеїти’ (К. Moszyński, F. Sławski). Інше тактильне відчуття (шкарубкого риб’ячого тіла) відображають українські говіркові назви риб *костарик*, *костеник*, *костючек*, *костяк*, *костра* < псл. **kostra* ‘щось остюкувате, гостре’ < іє. **kes-/kos-* ‘колоти; рубати, чесати’; діалектний іхтіонім *остріш* (*остріш*) ‘йорж’, ‘окунь’ < псл. **ostrišǫ/*ostričǫ* ‘окунь, йорж’ < **ostrǫ* ‘гострий’. Отже, для іхтіонімів у реконструкціях з основами, які сягають індоєвропейської доби, виокремлюються НСМ «риба, що тілобудовою нагадує змію», НСМ «риба, від якої на руках залишається клейка, в’язка речовина», НСМ «риба зі шкарубким, костистим тілом».

Аналіз балто-слов’янських рибальських дериватів засвідчив комплексні уявлення в стародавніх принципах номінації. Напр., суміжність мотивацій спостерігаємо в говіркових іхтіонімах *пукас* ‘гірчак *Rhodeus sericeus*’ (лит. *pūkys*, *pūkis*, *puokys* ‘йорж’), *пукасик* ‘маленька рибка’ < іє. **peuǫ-/*rouǫ-/*rūǫ-* ‘надуватися, пухнути’ (В. Шульгач), мотивованих еврисемічним дієсловом *пукати*, пор.: волинське *пукати вишні* ‘діставати кісточки’, східностепове *бубирів пукать* [пукат’^ш] ‘видавлювати нутроці з риб’ячого черевця’, де рибальський етимон відображає одночасне різноманіття вражень від пізнання об’єкта промислу: *зорове* (опуклість), *тактильне* (стискання і відчуття від цього стискання), *звукове* (результат стискання) тощо.

Поширеність у середньому та нижньому Подністров’ї по обидва береги ріки іхтіонімів *мэнькус* і *мінтус* ‘минь’ (подібних до латинських іменників із суфіксом *-us*) може свідчити про споконвічний зв’язок рибальської лексики з теренів сучасного Поділля і Бессарабії та дає привід зарахувати ці слов’яно-романські слова до індоєвропейської мовної спадщини. Упадає в око, що в українських говірках, віддалених від українсько-молдовського й українсько-румунського порубіжжя, форма слова з кінцевим *-us* подекуди семантично

диференціюється, як у поліських говірках: *мѣнтус*, *Gadus lota* ‘великий минь’ (П. Лисенко). А класифікація «велика – звичайна – дрібна (риба)» важлива для рибальського промислу. Отже, у певний період розвитку рибальської лексики північного наріччя української мови формант *-(т)ус* став визначником диференційної семи ‘великий розмір’ у семантичній структурі іхтіоніма. Загалом іхтіонімам міжмовних континуумів притаманна семантична еволюція, спричинена впливом рідномовного суфіксального словотворення. Напр., в українсько-тюркському мовному континуумі СТ назв риб великого розміру на *-ак* зумовив переосмислення субстратного (з говорів тюрків Степової України) іхтіоніма *шабак* ‘вобла’ > пд.-сх.полт. *чабáк* ‘дуже великий лящ’ (А. Сизько).

Серед назв стародавніх рибальських знарядь виокремлюються мотивовані *способом застосовування* знаряддя: *підрívка*, *пудрѣвка* (пол. *podrywka*) ‘сітка на двох сполучених навхрест жердинах, підв’язаних до великої ручки’ у бойківських (М. Онишкевич) і західноволинських говірках (М. Корзонюк) < *підривáти* (*podrywać*) ‘шарпати вгору’ (ЕСУМ). На прикладі пд.-сх.полт., ср.ндпр., нж.ндпр. іхтіоніма *підрívюк* (*підрѣюк*) ‘дрібний короп’ (А. Сизько, Г. Тарасенко, В. Чабаненко) < **ryti* (< іє. **rūti*), пов’язаного чергуванням голосних зі **rǔvati* (ЕСУМ) і *підривáти*, бачимо синкретичну єдність назви об’єкта промислу і назви промислової дії, що впливає з особливості поведінки об’єкта: риба заривається в мул – отже, здобути її можна, зануривши (заривши) руки в мул. На користь такої єдності свідчить і простежений етимологами генетичний зв’язок псл. **rǔvati* з лат. *ēruo* ‘викопаю; вириваю’ і грец. *ἐρυσίχθων* ‘той, що розгрибає землю’ (ЕСУМ). Прикладом рибальського «руко-знаряддевого» синкретизму є становлення української діалектної назви *хобот* ‘плетене з лози риболовецьке знаряддя’. Етимологи свідчать: назву зафіксовано лише в українській мові й етимологічно вона пов’язана з дієсловом *хабить* ‘хапати’ (ІУМ. Лексика і фразеологія, 1983). У цих назвах з усією очевидністю відбито еволюційний зв’язок знаряддевого рибалення з беззнаряддевим ручним риболовством, пор. у сучасній українській мові: розм. *ханáти* ‘те саме, що *ловíти*’, розм. *ханá* ‘те саме, що *хвátка*’: «заходились ловити *хапою* рибу» (СУМ-11). Привертає увагу і подібність експресивного звуконаслідувального вигуку *хан* до типологічно подібних *лап*, *мац* тощо. Звуконаслідувальний суфіксальний дериват *ханíця* ‘рука’ (ЕСУМ) не належить до жодного продуктивного СТ назв рибальських знарядь (на *-л(о)*, *-к(а)* тощо), що доводить окремішність цього найменування, сутнісну первісність назви руки як риболовецького знаряддя.

У праслов’янську добу *матеріалознавчий принцип номінації* (як-от бойк. *ліска* ‘кущ ліщини’ і ‘прилад з лози, яким ловлять рибу’) все більше поступається принципу *номінації за способом виготовлення* рибальського знаряддя, напр.: середньо- (ср.поліс.) і східнополіське *скринка* ‘стаціонарна пастка з лозових «дубців» для підльодного ловлення риби’, ср.поліс. *кріпень* ‘обруч, що вставляється в *кошель* (виплетений з лика кошик)’ < *прискрípати*

‘притиснути, здавити’ (чес. *skřipnouti* ‘стиснути, затиснути’, *skřípec* ‘пристрій для затискування; прищепка; капкан’ – розвиток значень від ‘розщип, щось розколоне’, тож словесне гніздо етимологи виводять і від іє. **sker-* ‘різати, колоти’ (ЕСУМ).

В окремих діалектних назвах рибальських знарядь простежуємо їхній генетичний зв’язок із назвами первісного ловлення риби руками, а також за допомогою ніг. Експресивно звукова генеза назв ручного (і за допомогою ніг) риболовлення певним чином продовжилася в назвах інструментів знаряддєвого рибальства (*бовтало, топтуха, хватка* тощо). Існування прадавнього способу видобування (викопування) риб із пористого ґрунту водойми засвідчує словотвірне гніздо рибальських похідників з вершинним дієсловом *ryti* (< псл. *ryti* < іє. *rūti*). Інший спосіб споконвічного на теренах України ручного риболовлення відображають похідники, що сягають псл. **pešera* – назви, що дістала таке позначення саме як використовуваний із конкретною метою об’єкт (Т. Черниш): *печерування раків, миньків* тощо; *пічкур* ‘дрібна річкова риба родини корошових’ як видозміна іхтіоніма *піскар* ‘те саме’, зближенням назви з *піч, пічка* ‘ямка’, на користь чого свідчить і серб. *пешинар* (правдоподібно з *пешина* ‘печера’) ‘риба Amblyopsidae’.

Отже, хронологічний аналіз рибальських матеріально-культурних реалій і їхніх найменувань вможливує відновлення первинного значення слів і джерел їхнього походження.

У третьому розділі «Семантико-словотвірна структура найменувань рибальської сфери» проаналізовано рибальську лексику в дериваційному аспекті, встановлено комплекс мотиваторів – маркерів матеріальної і духовної культури українців. Під час аналізу враховано значеннєву та стилістичну поліфункційність словотворчих афіксів і семантичних відтінків твірних слів. Опірністю цієї думки стали праці С. Бевзенка, П. Білоусенка, Л. Гумецької, В. Грещука, І. Ковалика, А. Майбороди, В. Німчука, М. Плющ, С. Самійленка, З. Сікорської та ін. Це вможливило бачення в історичному вимірі зближення формально подібних суфіксальних дериватів, співвідносних із різними дієсловами спільнослов’янської доби, частковий збіг генетично різних назв у період становлення й розвитку української лексики часів феодального права. Напр., у семантичній структурі історизма *варунокъ* ‘заборонена для вилову молодь риби’ («Ставь полоньский зловил, навет самыє варуныки повывловяль», 1649): *варунок* (< д.укр. *варовати* ‘захищати’) і *варунок, варовый* (< ст.укр. *варь, варити*, пор.: *грош варовый, куница варная*) з можливим метафоричним значенням ‘приварок’ (прибуток). Семантичний розвиток історизма *варунок* тривав у межах усупільненої рибальської образно-семантичної моделі «привласнення незаконно виловленої риби», пор.: «са(м) призна(л)се, ижь *вытрусил(л)* по злодѣиску *рибу из того вятира*» (Лохвицька ратушна книга другої пол. XVII ст.). У розмовному, художньому дискурсах стійка словосполука *трусити ятері* еволюціонувала від базової семени ‘видобувати рибу зі стаціонарної плетеної конусоподібної риболовної пастки’ до семени ‘незаконно

заволодівати чужим уловом'. Такий підхід засвідчив результативність пошуків потенційних зв'язків між твірними словами (словосполуками) в міфологійному, фольклорному, діалектному дискурсах, які посприяли встановленню мотивувальних чинників метафоричної номінації.

Під *усуспільненою образно-семантичною моделлю (УОСМ)* розуміємо значущий в етнокультурному вимірі семантичний конструкт образного змісту, репрезентований низкою різноструктурних мовних одиниць. Напр., саме в «чоловічому» (рибальському) вимірі у фразеологізмах та інших стійких словесних комплексах реалізується УОСМ «подарунок у вигляді риби особливої поживної цінності особі жіночої статі як вияв прихильного ставлення до неї», у якій фігурує вид риби за ціннісною для рибалок шкалою: «*а шо карасі то для кумасі*» на протиположність іншій – «*а шо окуньці, то для бабуньці*» (О. Горбач); «*Очерет тріщить, і вода плющить, що кум до куми судака тащить*» (В. Жайворонек) тощо. У межах цієї УОСМ і співвідносний з діалектним іхтіонімом *дерун* 'окунь' слобожанський (слоб.) каламбурний перифраз \diamond *подарок тьощі* 'окунь, чистячи якого, теща обдере руки'. У фемінному ж вимірі визначеній моделі протиставляється інша, вже кулінарна УОСМ «приготована жінкою відповідна страва як вияв прихильного чи неприхильного ставлення до особи чоловічої статі»: «*В кого чорний усок, тому рибки шматок; в кого сива борода, тому юшки шкода*» (М. Номис). Для мовних репрезентантів цієї метафоричної моделі не так важливий вид риби (сфера рибальства), як смакові якості приготованої страви (сфера кулінарії).

В основу типологічної класифікації українських рибальських найменувань було покладено сутнісні ознаки речей, явищ, ознак, процесів, подій як передномінаційних поняттєвих первнів. Теоретичним підґрунтям класифікації слугували лінгвістичні погляди О. Потебні на природу чуттєвих сприйнятів та їхню роль у постанні різноструктурних номінацій-суджень. Спираючись на психолого-семантичний підхід видатного українського мовознавця до аналізу номінацій-суджень, що відображають природу чуттєвих сприйнятів, визначено важливість вивчення рибальських найменувань в аспекті історичної еволюції мислення.

Запропонована сутнісно-мотиваційна типологія рибальської лексики потребувала введення термінів *первономен* – сутнісна назва, значеннєва природа якої прозора, як і властивість позначуваного, і залишається незмінною від первнів; *усуспільнене найменування* – назва, що відбиває етапи постання й удосконалювання рукотворного об'єкта матеріального світу, а також розвиток колективної думки у його сприйманні; *усуспільнене метафоричне найменування* – мовна одиниця художньо-образного рівня колективного мислення, яка може мати статус як загальноживаної назви, так і професіоналізму в певному територіально-мовному континуумі; *мотивувальний чинник (МЧ)* – визначальна з комплексу усвідомлювальних ознак реалії сутність, що спричинює утворення назви (пор.: *мотиваційна основа (МО)* в нашому термінологічному апараті – реалія чи явище

довкілля); *мотиваційний тип* (МТ) – поняттєво-сутнісна структура, що може об'єднувати деривати різних СТ, але з тим самим словотвірним значенням, а також містити аналітичні номени і фразеологізми з тим самим МЧ (або з одним із можливих для цього МТ).

Аналіз рибальських суфіксальних дериватів *за звуконаслідувальною сутністю* дав змогу виокремити чотири мотиваційні типи: 1) МТ назв риби за звуком її контактування з водою; 2) МТ назв риболовецького знаряддя за звуком його контактування з водою; 3) МТ назв рибальської дії за звуконаслідувальною назвою задіюваного риболовецького знаряддя; 4) МТ назв рибальських локацій за характерним звуком води.

Аналіз суфіксальних дериватів, мотивованих ознаками рибальських реалій крізь призму *зорового сприймання* (об'єктивним визначенням тілобудови риби чи конструкції рибальського знаряддя) засвідчив продуктивні для творення різнозначеннєвих рибальських похідників суфікси *-иц(я), -ник, -ак, -ач, -к(а)*, які передовсім є засобом актуалізації диференційної семи в семантичній структурі найменувань, напр.: *риба з великою головою > головач, риба з великим носом > носар, ятір з крилами > крилач* тощо. Зумовлена зоровим спостереженням параметрична мотивація властива рибальським суфіксальним дериватам ЛСГ «Назви риб» і ЛСГ «Назви рибальських знарядь», а зону їхнього перетину ілюструє сема 'гострокутна форма', напр.: *косяк* 'скупчення риби у період нересту' і 'сітка розмірами 40 x 3 сажні виловлювати глибоководну рибу'.

У *тактильно мотивованих* назвах риби простежуємо споконвічні МЧ «костисте, шкарубке риб'яче тіло» і «слизьке, клейке риб'яче тіло», напр.: *де^нрун* 'окунь' (у говірках Одещини, Рівненщини), 'йорж' (у говірках Полтавщини, східноподільських говірках) < псл. діал. **derunъ* 'те саме' < псл. **dъrati* 'дерти'; буков. *слизák* 'різновид риби зі слизистою поверхнею', *слиж* 'риба породи паскаря', галиц. *vikrutiv si z ruk jak slizh* 'про проворного, зручного або брехливого та хитрого чоловіка' (І. Франко), *слигán* 'в'юн' (закарпатські говірки), ср.ндпр. *слизýк* 'йорж' тощо < іє. **(s)lei-* 'слизуватий'.

Суфіксальні назви риби за *колірною МО* показові у відображенні відмінних способів словотворення: основоскладання із суфіксацією (*червоноперка* < *червоні пера* + *-к-а*) й утинання іменникового складника атрибутивної словосполуки (*красноперá* < *краснопера* / *риба*). В історичному вимірі однакові за способом словотворення колірні найменування можуть репрезентувати різні мотиваційні типи: МТ назв риби за кольором (МЧ «колір риб'ячого тіла» або «колір прикметної частини риб'ячого тіла») – МТ назв риби за її смаковими якостями, де МЧ «безкісткове смачне риб'яче м'ясо» відображає семантичне зближення різних значень слова *красна* (риба) в той період, коли постала потреба номенклатурно виокремити риб із м'ясом рожевого кольору у значенні найціннішого харчового продукту серед інших, після чого аналітичний номен *розширив значення* і на породи безкісткових риби із м'ясом інших кольорових відтінків.

МТ назв риби за часовою прикметою нересту ілюструє важливість розрізнення МЧ у постанні суфіксальних дериватів, співвідносних у лексикологічному аспекті із семантичним процесом метонімії: МЧ «знання рибалками місяця, коли нереститься саме цей вид риби», МЧ «спостереження рибалками за рослинністю, що цвіте під час нересту саме цього виду риби», МЧ «приналежність рибалок до етноспільноти, релігійні свята якої припадають на час нересту саме цього виду риби», МЧ «часовий збіг нерестового періоду риби цього виду з нерестовим періодом риби іншого виду».

Суфіксальні назви рибалок в українській мові відрізняються іхтіонімною МО, зняряддевою МО і процесовою МО. Відіхтіонімні (*щукар(ь)*, *юнарь* < *юн* 'миньок') та відзняряддеві (*вудкар*, *неводар*, *сіткар*) рибальські агентиви мають тяглість щонайменше з праслов'янської доби (пор.: у чеській мові – *lososář* 'ловець лосося', *pstruhař* 'ловець форелі', *štikař* 'ловець щуки'), а еволюційно пізніші відпроцесові (*махар*, *тонту́н*), відображаючи аспекти усвідомленого колективного рибалення, очевидно, усталилися вже в протоукраїнських діалектах. Відповідно виокремлюються МТ назв рибалки: 1) за видом уловлюваної ним риби (МЧ «риба певного виду як об'єкт промислу»); 2) за задіюваним рибальським зняряддям (МЧ «вид рибальського зняряддя»); 3) за визначальними в процесі рибалення його діями (МЧ «дії рибалки під час колективного рибалення»).

Суфіксальні процесові рибальські найменування різняться передовсім двома мотиваційними типами: МТ назв рибальської дії за видовою назвою рибалки і МТ назв рибальської дії за задіюваним рибалкою зняряддям. А процесова назва *печеркувати* відображає локаційну мотивацію, більш продуктивну для творення назв риб за місцем їхнього основного перебування в межах водойми.

Усі нульсуфіксальні рибальські деривати мають процесову мотивацію і переважно складають ЛСГ «Назви рибальських локацій» (на кшталт *про́лиз*, *ро́зсин*), «Опредметнені процесові назви рибальської сфери» (як-от *за́мет*, *торк*), «Назви рибальських знярядь» (*за́волоть*, *переме́т* тощо).

Важливим способом деталізації семантики рибальських найменувань є прикметникова суфіксація. Значення схожості, співвіднесеності, родової ознаки, особливості форми рибальської реалії отримують додаванням суфікса *-ов/-ев-* до іменникової основи (*кормове́* (тралення), *лососе́ві* тощо), а семантику дійового призначення або дійової властивості – додаванням цього суфікса до дієслівної основи: напр., *обертóва* (блешня). Семантику самотійного діяння (без втручання рибалки) відображають і атрибутивні рибальські терміносполуки із суфіксом *-льн-*, як-от *обвічкóвувальна* (сітка) < *обвічкóвувати*. Додаванням суфікса *-н-* до іменникової чи дієслівної основи отримують значення відмінності, зокрема видової: напр, *запускна́* (ополонка).

Сутнісно-мотиваційний підхід до аналізу структури рибальських найменувань уможливив визначення типів їхніх МО, а також зони перетину ЛСГ за спільною МО, що засвідчило найпродуктивніше творення

рибальських найменувань від звуконаслідувальних і знаряддєвих МО. Це відповідає сутнісній природі зародження і формування рибальства: потребі розрізнявати специфічні звуки контактування з водою і потребі винаходити спеціальні промислові знаряддя.

Найбільшою розмаїтістю МО відзначена ЛСГ «Назви риб», що також відповідає сутнісній природі зародження рибальства як усебічного пізнавання риби здобувачем.

З іншого боку, прив'язаність МО певного типу лише до однієї ЛСГ також відображає об'єктивні сутнісні явища рибальського буття. Напр., темпоральна МО властива виключно ЛСГ «Назви риб», оскільки лише риба має часові прикмети нересту, важливі для планування рибальських дій. Так само, як і прив'язаність матеріалознавчої МО лише до ЛСГ «Назви рибальських знарядь» спричинена об'єктивною дійсністю: у сфері рибальства матеріали природного походження (каміння, кістки, гнучке гілля рослин) були призначені саме для створення знарядь лову.

Внутрішню синкретичність у становленні лексики рибальства засвідчують перехресні МО. Під *перехресними мотиваційними основами* розуміємо такі два типи МО, що обопільно збагачують однойменні ЛСГ рибальських найменувань. Так, від іхтіонімної МО, співвідносної з ЛСГ «Назви риб», продуктивно утворюють назви рибальських знарядь (*щуківка* 'вудочка, якою ловлять щук', *бубирчанка* 'вудочка, якою ловлять бубирів', *карасьовка* 'сітка, якою ловлять карасів' тощо), а від знаряддєвої МО, співвідносної з ЛСГ «Назви рибальських знарядь», – назви риб (*удидка* 'риба, яку ловлять вудкою', *сітна риба* 'риба, яку ловлять сіткою', *бичколовка* 'вудочка з короткою рукояткою, якою ловлять бичків' тощо). Процесову назву *підсачувати* 'ловити рибу підсакою' утворено від знаряддєвої МО *підсака* < *сак* < нар.-лат. *saccus* 'мішок' < гр. *σάκκος* (ЕСУМ), так само, як *гачити* від *гак*, *остити* від *ости* тощо. Натомість процесова назва *підхватити* є МО для утворення знаряддєвої назви *підхвát* 'рибальська снасть, якою підхоплюють і витягують зловлену рибу'. На прикладі дієслів *підхвачувати* і *підсачувати* відзначимо ще й принципову відмінність МЧ для процесових назв. Так, обидва слова належать до МТ назв рибальського знаряддя за способом його задіювання, проте в постанні дієслівного рибальського професіоналізму *підхвачувати* (тобто рибальській спеціалізації дієслова) МЧ виступає природне вміння людини підхоплювати об'єкт під час його стрімкого руху, а для терміна *підсачувати* МЧ – це рибальське знаряддя.

Визначальним для встановлення ваги структурних частин мотиваційного ядра лексико-семантичного поля (ЛСП) «Рибальство» є сумарний показник перетинів (пересічностей) для п'яти найсуттєвіших категорій рибальського буття: *риба* (ЛСГ «Назви риб» + іхтіонімна МО), *знаряддя* (ЛСГ «Назви рибальських знарядь» + знаряддєва МО), *процес* (ЛСГ «Процесові назви рибальської сфери» + процесова МО), *локація* (ЛСГ «Назви рибальських локацій + локаційна МО»), *рибалка* (ЛСГ «Назви рибалок» + суб'єктна МО),

локація (ЛСГ «Назви рибальських локацій» + локаційна МО). Найбільшу пересічну величину спостерігаємо для категорії «Риба», за нею – категорія «Знаряддя», далі – категорії «Процес» і «Локація», нарешті – категорія «Рибалка».

Ці спостереження презентуємо у вигляді таблиці 1, де в дужках – кількість перетинів у ЛСГ і типах МО. У заштрихованих комірках зазначено сумарний показник перетинів спільнокатегорійних МО і лексем.

Таблиця 1.

ЛСГ → МО ↓	«Назви риб» (8)	«Назви рибальських знарядь» (5)	«Процесові назви рибальської сфери» (4)	«Опредметнені процесові назви рибальської сфери» (4)	«Назви рибальських локацій» (4)	«Назви рибалок» (3)
Звуконаслідувальна (4)	+	+	+	+	+	–
Знаряддєва (5)	+	10	+	+	+	+
Процесова (4)	+	+	8	+	+	–
Локаційна (4)	+	–	+	+	8	–
Іхтіонімна (3)	11	+	–	–	+	+
Параметрична (2)	+	+	–	–	–	–
Тактильна (1)	+	–	–	–	–	–
Колірна (1)	+	–	–	–	–	–
Темпоральна (1)	+	–	–	–	–	–
Матеріалознавча (1)	–	+	–	–	–	–
Суб'єктна (1)	–	–	+	–	–	4

Запропонований механізм визначення структури мотиваційного ядра дасть змогу простежити формування мотиваційних ядросистем різних ЛСП української мови. У нашому випадку перевага мотиваційного ядрового складника (МЯС) «Риба» значною мірою зумовлена існуванням риби як природного первня і символа міфологічного світобачення. Пор.: рибалка

еволюційно пізніший, ніж риба, факт дійсності, тому МЯС «Рибалка» у ваговому вимірі поступається МЯС «Риба», хоч у ранній християнській літературі образ апостолів-рибарів і набув символічного значення. Цілком логічно МЯС «Рибалка» поступається у ваговому вимірі МЯС «Знаряддя» і МЯС «Процес», оскільки, щоб стати рибалкою по суті, первісній людині треба було навчитися виготовляти спеціальні знаряддя. Як певне логічне відхилення можна розцінити вагову перевагу МЯС «Знаряддя» над МЯС «Процес», проте цей факт характеризує типове явище еволюційного розвитку – виготовлювані людиною знаряддя поступово кількісно переважають той набір дій (процесів), необхідних для створення все нових і нових удосконалених знарядь.

В аспекті розвитку професіоналізмів як вагової неофіційної частини термінологічної лексики рибальства продуктивним способом видового розрізнення риб, рибальських знарядь і ловців риби виступає композитно-суфіксальне словотворення (напр., *ніскоглід* ‘риба, що *нісо́к* *глода́є*’, *верховодка* ‘вудка, якою ловлять рибу, не застосовуючи поплавка’, *раколóв* ‘той, хто ловить раків’). У кількісному співвідношенні найбільше усталилися композитно-суфіксальні назви рибальських знарядь як професіоналізми-відповідники кодифікованих складених риболовецьких термінів (напр., *одностєнка* < одностінна зяброва сітка, *трьохстєнка* < тристінна сітка).

Складені рибальські найменування, з одного боку, є базою для утворення суфіксальних (нульсуфіксальних) похідників-дублетів і субстантивованих утинків-дублетів, що переконає в передуванні аналітичних суджень однослівним первономенам. З іншого боку, складені назви відображають потребу постійного номінаційного диференціювання вдосконалюваних галузевих реалій.

У четвертому розділі «Семантичні процеси в системі української рибальської лексики» проаналізовано семантично перетворені рибальські найменування, що збагатили як суто рибальський лексикон, так і загальнономовний.

Продуктивним способом творення рибальської лексики є спеціалізація значення загальноновживаного слова: ст.укр. *волочити* ‘ловити рибу неводом’ *бродіти* ‘ловити рибу бреднем’, *цідіти (рибу)* – «...звірі мої не наджені, / води мої не ношені, / *риба* у їх не *ціджена*...» (Т. Осьмачка) тощо. Частина спеціалізованої в рибальському значенні дієслівної лексики усталилася як власне рибальська термінологія, інша частина – увійшла до загальнономовного фонду відомих назв на позначення процесів рибальства. Вагому частину спеціалізованої в рибальському значенні дієслівної лексики складають ареальні та діалектні професіоналізми: нж.ндпр. *підсушувать* ‘тягти невід під берегом’, *нузда́ть* (фамільярно) ‘ловити рибу вудочкою’, нижньонаддністрянське (нж.ндстр.) *доїти* ‘шарпати невід у процесі рибальства’ тощо.

Спеціалізована в рибальському значенні іменникова лексика вкладається передовсім у НСМ «найменування рибальського знаряддя за схожістю з

кінською збруєю», НСМ «найменування складової частини рибальського знаряддя за схожістю з певною частиною тіла тварини», НСМ «найменування рибальського знаряддя за його схожістю з мішком».

Спеціалізований у рибальському значенні праслов'янський анімалістичний номен **kobyła* 'знаряддя або предмети, схожі на коня' (ЕСУМ) > слоб., пд.-сх.полт. *кобі́ла* 'риболовний пристрій у вигляді каркасу, обтягнутого сіткою на зразок *тригранної призми або піраміди*, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу' вияскравлює вагомість образів тотемних тварин як прадавніх мотиваторів творення промислово-господарської лексики. Зіставлення назви рибальського знаряддя *кобила* з дублетними в українському і білоруському діалектних континуумах назвами *кломля* (< псл. **klotja*) і *регеля* (*регеля, рогеля, роделя, лугеря, рукеля, рогуля* тощо – НСМ «риболовне знаряддя, каркасом схоже на коня (кобилу) / бика»), білоруський відповідник якої *рэга* етимологи небезпідставно пов'язують із лит. *rāgai* 'полози, загнуті спереду ковзкі бруси' (ЭСБМ), засвідчило стійкість звукової структури саме спеціалізованого номена *кобила* завдяки його прозорій мотивації, підтримуваній етносимволікою кінської (кобилячої) голови.

Зворотним боком семантичних перетворень рибальської лексики є її *усуспільнення*, перехід до статусу загальноновживаної з виходом на периферію ЛСП «Рибальство». Усуспільнена метафоризація насамперед заторкнула іхтіоніми, які в історичному вимірі не виходили з активного вжитку і зберігали міцний зв'язок із денотатами-референтами. Усуспільнені метафоризовані рибальські найменування живомовного експресивного характеру значно поповнили загальнономовний і діалектний фонди української мови.

На теренах України лексика рибальства посприяла формуванню онімів, етимологізація яких відображає особливості розвитку рибальського промислу певних ареалів.

Аналіз частини українських відіхтіонічних гідронімів засвідчив НСМ «найменування річки за назвою риби, яка нереститься в цій річці», напр.: *Нересниця* (Закарпаття) < псл. **Nerstynica* < **nerstynica* (макед. діал. *нършници* 'місце, куди риба приходить на нерест', серб., хорв. *trijesnica*, (Боснія) *trijestnica* 'дрібна риба', укр. діал. *мересніця* 'різновид дрібної риби'; *Нересна* (Середнє Полісся) і *Нересно* (Верхнє Подніпров'я) < **Nerstyna(ja) / *Nerstyno(je)* близькі за мотивацією до рос. гідроніма *Икряная* (О. Іліаді). У частині топонімів спостерігаємо зближення МЧ «характеристика річки» і МЧ «характеристика риби певної породи». Напр., потамонім *Крошенка* мотивований відносно невеликим (крошечним) розміром річки і назвою дрібної річкової риби *крошця* (*крошниця*), яка водиться в цій річці. Загалом народноетимологічне переосмислення затемнених топонімів, пошук їхньої мотивації у сфері рибальства, уподібнювання неслов'янських гідронімів до питомих назв річок, мотивованих рибальською сферою (напр., слов'янизація за допомогою форманта *-івка* тюркського потамоніма *Кара-су* > *Карасівка* 'приток річки

Салгир, що впадає в озеро Сиваш’), свідчить про утвердження українського онімного простору, пов’язаного з рибальством.

Процесу топонімізації рибальської назви може передувати стадія аналітичного номінування з подальшим усіченням (утинанням) іменникового складника, що в словосполученні утвореної власної назви із загальною назвою водойми чи водотоку виглядає як інверсія: *уюнне озеро* ‘озеро, у якому багато в’юнів’ > озеро *Уюнне*; *сомова річка* ‘річка, у якій багато сомів’ > річка *Сомова* тощо.

Антропонімізація рибальської лексики відбувалася (і відбувається в наш час у творенні прізвиськ) передовсім у її іхтіонімній частині на основі зовнішніх і поведінкових ознак риби певної породи, напр.: ст.укр. Олєзѣй *Чабакъ* (Архів Коша Нової Запорозької Січі, 1734-75 pp.) < *чаба́к* (крим.тат. *çabaq*) ‘лящ; *Abramis brama*’; українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини (XVIII – поч. XIX ст.): *Плотиця* (*Plotyca*) < *плотиця* ‘плітка – невелика прісноводна риба родини корошових’ *Пукас* (*Pukas*) < *пукас* ‘риба *Rhodeus amarus*, гірчак’ (І. Фаріон). Суфіксація рибальських прізвищ відбувалася в межах НСМ «прізвище сина за прізвищем (прізвиськом) батька», як-от у творенні козацького прізвища Остапъ *Карасенко* < *Карась* (прізвищева назва батька) + *-енк(о)*, від якої відрізняємо безпосередню антропонімізацію демінутива на зразок *карасик* > *Карасик*, НСМ «прізвисько жінки за прізвищем чи прізвиськом чоловіка» (*Щучк-ан(я)*, *Риб-их(а)* тощо). У закарпатському говірковому континуумі П. Чучка засвідчив зниклі нині прізвища, які було утворено за НСМ «прізвище сина за андронімним найменуванням матері, що вказує на зв’язок родини з рибальським промислом»: Кіндрат *Рибаччин* (1567) < *Рибáчка*, Стефан *Щучканич* (1715) < *Щучкáня*.

Семантичне творення прізвиськ від назв риб відрізняється мотиваційною розмаїтістю, яка загалом укладається в НСМ «найменування людини за потенційною семою в семантичній структурі слова-мотиватора». Напр., мотивації прізвиська *Карась* у різних населених пунктах Нижньої Наддніпряни, зафіксовані В. Чабаненком: має великі, як у *карася*, очі; любить смажені *карасі*; дружить із дівчиною, яку дражнять *Щукою*; від імені *Юрась* (*Юрій*) тощо.

В аспекті важливих для творення фразеологізмів синтагматичних відношень семантично перетворені (метафоризовані) слова рибальської сфери простежуємо в балто-слов’янських лексико-семантичних паралелях, праслов’янських архетипах, давньо- і староукраїнській лексиці. Напр., ср.поліс. *духа́* ‘ополонка; продуховина, прорубана в льоду річки, ставка тощо’ (щоб ловити рибу) < **duxъ* (< **dous-*), пов’язаного чергуванням голосних з **dъxъ*, **dъxnŋti* (< **dŋs-*), **duxati* (< **dŋs-*), Δ на *духі ловіти рибу* ‘ловити рибу, роблячи ополонку в кризі’, ◇ *лізе як риба до продухи* ‘чванливий’ (Г. Доброльожа); галиц. ◇ *ставится, як окунь протѣ водѣ* (1841, Г. Ількевич) ‘протистоїть, «ставить острый опір»’ < **stati* ‘стати; зупинитися, з’явитися перед кимось; *протистояти*’; галиц. ◇ *шуварова сестра*

(«Шуварова сестра шуваром ишла = *риба*» зі збірки М. Номиса) < *ševarъ (галиц., волин. *шавар, шувар* ‘осока’) – праслов’янське слово, можливо, звуконаслідувального походження (В. Німчук). Таку саме МО (*образ риби в шурхотливій прибережній траві*) має українська загадка «Очеретом-рогозою шарить, / Сімсот сорочок на собі носить = *риба*».

Отже, внаслідок народно-поетичного осмислення явищ природи утворився комплекс пов’язаних із рибальством етнокультурних універсалій.

У п’ятому розділі «**Фразеологічна рибальська номінація**» до класифікації рибальської фразеології також застосовано сутнісно-мотиваційний підхід, який полягав у визначенні МО фразеологічної одиниці (ФО) за шкалою сутнісної природи оцінювального найменування.

Сутнісна природа *класифікаційно-номенклатурних* рибальських ФО полягає в потребі відобразити професійно важливі нюанси зі сфери рибальського промислу, напр.: північно-східнополтавське Δ *заставити кімлю* (Григір Тютюнник), *кімля* – діалектна назва, що репрезентує НСМ «риболовне знаряддя, каркасом схоже на коня (кобилу) / бика»; нж.ндстр. Δ *віслонити на здойму* ‘звести кінці невода до купи на «здойму» – місце, де будуть вибирати невід з води під час рибальства’ (А. Берлізов) < псл. *sloniti ‘притуляти, прихилити’; Δ *перebить рибу* – у говірках Одещини ‘пересипати, виловлену влітку рибу, льодом, щоб вона не псувалась’ (А. Москаленко). Фразеологізми цього типу належать до фразеосемантичних груп (ФСГ) «Початкова фаза процесу рибалення», «Активна фаза процесу рибалення», «Завершальна фаза процесу рибалення», «Поведінка риби», «Рибообробка», а у вивідному (спеціалізованому рибальському) значенні виступає переважно дієслівний складник, живомовна природа якого нерідко зумовлює розширення семантичної структури стійких словосполук в усупільненому метафоричному аспекті. Своєю чергою спеціалізований у рибальському значенні дієслівний складник, як правило, виступає твірним словом для постання абстрактних іменників зі значенням опредметненої рибальської дії (*заставка, сипка, лапавка, переборка* тощо), зрідка – на позначення рибальського знаряддя (як-от *підхватка, приволочка*).

Фактично-констатувальні рибальські ФО покликані прокоментувати рибальську реалію чи подію під дещо іншим кутом зору і належать до протиставних ФСГ «Поганий процес риболовлі» – «Гарний процес риболовлі», «Поганий результат риболовлі» – «Гарний результат риболовлі», напр.: нж.ндпр. \diamond *Поплавок стоїть, як у колодязі* ‘риба не клює; не ловиться на гачок’ (В. Чабаненко) – слоб. \diamond *Клює як камса* ‘безперервне клювання риби’ (*камса* ‘дрібна невибаглива риба’).

На противагу фактично-констатувальним мотиваційна основа *уявно-констатувальних* ФО – це пов’язана зі сферою рибальства уявна ситуація, завдяки якій рибалки метафорично, найчастіше гіперболізовано відображають дійсність, напр.: нж.ндпр. \diamond *Хоч дубівкою заїждяй* ‘про велику дірку в неводі, сітці, ятері’ (*дубівка* ‘великий човен’). ФО цього типу відзначені розгалуженими випадковими значеннями, що не дає підстав

уналежнити їх до визначених ФСГ, окрім однієї – «Нездатність до рибальського промислу».

Етносимвольні рибальські ФО відбивають рибальські реалії чи події у світлі етнокультурних символів, вони пов'язані з національно значущим комплексом уявлень, що походять із праукраїнської міфології і постійно актуалізовані в історичному вимірі в етнографічних реаліях та обрядодіях. Тут виправданим методологічним прийомом для встановлення МО є зіставлення структури досліджуваної ФО зі структурою інших, що входять до однієї з нею ФСГ, і ширше – зі структурою загальнонародних ФО узагальненого значення. Напр., нж.ндпр. \diamond *стягнуть бугая* 'нічого або дуже мало зловити через те, що невід був закинутий у тому місці, де вже щойно ловили рибу' у зв'язку з нж.ндстр. Δ *стягнуть тóню* 'протягти певний простір води неводом, виловлюючи на ньому рибу', нж.ндпр. \diamond *цідить воду* 'безрезультатно рибалити' підводить до розуміння назви *бугай* як назви водного простору. Етносимвольні рибальські ФО належать до ФСГ «Поганий процес риболовлі», «Поганий результат риболовлі», «Кепкування з невдалого рибалки».

Мета *каламбурних* рибальських ФО – гумористично відобразити рибальську реалію чи подію, обігравши багатозначність слова або співзвучність слів. Напр.: \diamond *роги помочіти* 'нічого не впіймати (про невдалого рибалку)' – пор.: *наставляти (ставити) / наставити роги* 'зраджувати в подружньому житті' (елементи мотиваційного ланцюжка: 'зражений жінкою чоловік' – 'чоловіка немає вдома – він пішов рибалити' – мочити «роги»). ФО цього типу належать до ФСГ «Поганий результат риболовлі», «Кепкування з невдалого рибалки», «Придатність уловленої риби для споживання».

Особливістю *почуттєво-оцінювальних* рибальських ФО є те, що їхньою МО є не так реальна ситуація, як емоції, викликані цією ситуацією, напр.: слоб. *Хоч вірви куфáйку!* 'не втримав рибу на гачку', 'забув наживку', 'зламав вудлице'. Почуттєво-оцінювальні рибальські ФО засвідчують свою належність до протиставних ФСГ «Вдале рибалення» – «Невдале рибалення».

Стійкі *етикетні* рибальські ФО невеликий, проте значущий в аспекті етнокультури складник фразеологічного фонду, сутнісно пов'язаний з етносимвольними й уявно-констатувальними рибальськими фразеологізмами. Уявність як складник семантичної структури полягає в тому, що в частині етикетних рибальських ФО є пряме чи опосередковане звертання до небесних оберегів, напр.: слоб. «Довгий бовт і сак і сіті / Я у човен положу; / *Поможі мені, цариця*, / Одпливаючи, скажу» (Я. Щоголів, 1877). ФО цього типу належать до ФСГ «Звертання», «Побажання», «Похвала».

Спираючись на розуміння власне рибальського лексико-фразеологічного фонду як джерела, з якого найменування можуть проникати до загальнономовних концептосфер, у кожній започаткованій у рибальському

середовищі загальнонародній ФО вбачаємо нерозривну кінцеву метафоричну ланку ланцюжка семантичних перетворень стійкої словосполуки фразеосемантичного поля (ФСП) «Рибальство», вкоріненої в структуру ФСП-отримувача з новим семантичним відтінком. Тож призначення *усуспільнених* рибальських ФО – абстраговувати рибальську фразеологію до статусу загальнономовної, як-от *◇ взяти за зябра* обмежити когось у діях', *◇ упійматися на гачок* 'дати себе ошукати', *◇ удержати в руках рибу* 'виконати складне доручення (завдання)' тощо. Наше дослідження засвідчило усупільнення рибальських ФО в складі ФСГ «Зовнішність», «Утискання», «Вправність», «Невправність», «Обережність», «Нерозважливість», «Здивування», «Несприйняття», «Оптимістичність», «Безстрашність», «Невибагливість», «Байдикування».

Відсоткове співвідношення МЧ усіх типів рибальських ФО за кількістю охоплених ними ФСГ ілюструє: рибальська фразеологія в абстрагованому усупільненому значенні охоплює близько третини мотиваційного ядра ФСП «Рибальство», доводячи важливість рибальської сфери у формуванні загальнонародної картини світу.

Запропонований механізм аналізу відсоткового співвідношення ФО різних сутнісно-мотиваційних типів у застосуванні його для аналізу інших ФСП дасть змогу глибше осягнути значення кожного галузевого складника в народнокультурному просторі.

ВИСНОВКИ

1. Широкий спектр прямих, номінативно-вивідних і метафоричних рибальських найменувань засвідчує вагомість рибальства у формуванні загальнонародної мовної картини світу на всіх етапах розвитку української мови. Праукраїнську ієрархію антропоморфних образів риб простежуємо в космогонічних піснях-колядках, у яких бачимо і сцени використання рибальських знарядь гарпунного типу. Постання праукраїнських іхтіонімів передовсім було спричинене міфологічним осмисленням риби як 1) представника «нижнього» світу; 2) табуйованого для прямого називання об'єкта; 3) переселеної душі; 4) символу неподільного зв'язку риби з її природним середовищем. В еволюційному розвитку символічне значення деяких рибальських етимонів віддалялося, спричинюючи різноманітні фонетичні та семантичні перетворення слова.

2. Аналіз рибальської лексики староукраїнської книжної мови в синтагматичному аспекті дав змогу, крім виокремлення тогочасних словотвірних моделей, укотре підтвердити постулат О. Потебні про первинність аналітичних суджень в еволюційному розвитку мови. У проєкції на сучасні відповідники синтагматика давньо- і староукраїнських назв рибальських знарядь засвідчила їхню семантико-словотвірну еволюцію: від мотивованих способом виготовлення знаряддя до мотивованих способом застосування його. Пам'ятки української мови кінця першої – початку другої половини XVIII ст. засвідчили такий продуктивний спосіб семантичного перетворення іхтіонімної (і подекуди агентивної) лексики, як її

антропонімізація. У лексиконі працівників спеціалізованих рибальських господарств Нижнього Подніпров'я початку другої половини ХІХ ст. засвідчено еволюційний етап переходу від семантичного звуження (рибальської спеціалізації) загальноновживаних дієслів до суфіксації видових назв рибалок. Парадигматичне групування староукраїнської рибальської лексики вможливило виокремлення тогочасних актуальних лексико-семантичних груп.

3. Із прийняттям християнства рибальську лексику (передовсім у розгорнутих описах процесу риболовлі) метафоризують у релігійних текстах. Це збагачувало загальнономовний лексикон, усупільнювало рибальські найменування в метафоричних значеннях. Водночас живомовній стихії більш властиві мотивовані етнонімами іхтіоніми, представлені в діалектному континуумі однолексемними дериватами й атрибутивними словосполученнями з інтегральною семою 'відрізняється від звичайного'.

4. Для встановлення рибальських етимонів і джерел походження їх найбільш придатним виявився хронологічний аналіз рибальських реалій спільно з діахронічним досліджуванням назв цих реалій. Такий підхід дав змогу відтворити способи виготовлення та застосовування рибальських знарядь настромлювального типу, засвідчити синкретизм матеріалознавчої і тактильної мотиваційних основ. Завдяки цьому підходу деталізовано семантику рибальських найменувань і встановлено найважливіші принципи стародавніх номінацій: 1) міфологічні уявлення; 2) тактильні відчуття; 3) матеріал, із якого виготовляли рибальське знаряддя і спосіб виготовлення. Встановлено рибальські номінативно-семантичні моделі, що сягають індоєвропейської доби. У праслов'янську добу виразно виокремлюється принцип номінації через спільний спосіб виготовлення рибальського знаряддя.

5. Розвиненість праслов'янської лексико-семантичної рибальської парадигми в метафоричному вимірі простежуємо насамперед у реконструкціях, що актуалізують сему 'велика', відображаючи міфологічне втілення в образі риби водної стихії і навпаки. Здавна одним зі шляхів збагачення лексико-семантичної парадигми рибальства є спеціалізація дієслівної лексики. Спостережено і такий спосіб творення рибальської дієслівної назви, як спеціалізація через суфіксацію загальноновживаної іменникової назви. У лексико-семантичних реконструкціях з їхніми українськими відповідниками в спеціалізованих і образно-метафоричних значеннях простежуємо генетичний зв'язок рибальства з мисливством, лозоплетінням, гончарством, скотарством. Еволюція рибальського промислу у зв'язках зі скотарством є прикладом багатовікової взаємодії праукраїнців з неслов'янськими народами з утворенням відповідних лексико-семантичних паралелей.

6. Багата матеріальна і духовна культура українців зумовила як семантичне розмаїття рибальських найменувань, так і їхню різноструктурність. Ураховування семантико-стилістичної поліфункційності

твірної основи і словотворчого афікса в історичному вимірі висвітлює зближення формально подібних різнозначенневих суфіксальних похідників. Застосування такого підходу поруч із контекстуальним аналізом уможливило бачення еволюційних змін у семантичній структурі староукраїнських назв.

7. Аналізований матеріал уповноважив до вироблення *сутнісно-мотиваційної* типології рибальської лексики, в основу якої було покладено сутнісні ознаки рибальських реалій як передномінаційних поняттєвих первнів. Запропонована типологія вможливила виокремлення мотиваційних типів рибальських найменувань. Для *назв риб*: 1) за звуками контактування риб'ячого тіла з водою – слухове сприйняття (СС); 2) за кольором риб'ячого тіла чи кольором прикметної частини риб'ячого тіла – зорове спостереження (ЗС); 3) за прикметною ознакою тілобудови риби (ЗС); 4) за відчуттям риби на дотик (тактильне сприйняття); 5) за присмаком риб'ячого м'яса (смакове сприйняття); 6) за часовою прикметою нересту риби певного виду – постійне зорове спостереження (ПЗС); 7) за місцем постійного перебування риби (ПЗС); 8) за напрямком міграції риби певного виду (ПЗС); 9) за задіюванням для вилову риби типом рибальського знаряддя – активне практичне пізнання (АПП). Для *назв рибалок*: 1) за видом уловлюваної рибалкою риби (ПЗС); 2) за типом задіюваного рибалкою знаряддя (ПЗС); 3) за видом виконуваної рибалкою дії (АПП). Для *назв рибальських знарядь*: 1) за видом уловлюваної рибальським знаряддям риби (ПЗС); 2) за матеріалом, із якого виготовлено рибальське знаряддя (ПЗС); 3) за розміром вічка сіткового полотна (АПП); 4) за звуком контактування рибальського знаряддя з водою (СС); 5) за характером риболовецької дії щодо рибальського знаряддя (АПП). Для *процесових рибальських назв*: 1) за природно властивою людині дією (ПЗС); 2) за задіюванням рибалкою рибальським знаряддям (ПЗС). Для *опредметнених процесових рибальських назв*: за видом дії, процесу (мисленнєве узагальнення суті). Для *назв рибальських локацій*: 1) за характером дії рибалки в окресленому місці риболовлі (АПП); 2) за прикметним видом риби в окресленому місці риболовлі (ПЗС).

8. Запропонована сутнісно-мотиваційна типологія рибальської лексики і фразеології потребувала введення і тлумачення термінів *первономен, усупільнене найменування, усупільнене метафоричне найменування, мотивувальний чинник, мотиваційний тип, перехресні мотиваційні основи, номінативно-семантична модель, усупільнена образно-семантична модель*, а також власного тлумачення термінів *мотиваційна основа, мотиваційний ланцюжок*.

9. Встановлені зони перетину лексико-семантичних груп за визначеними типами мотиваційних основ уповноважили до низки висновків. Найпродуктивніше рибальські найменування утворювали й утворюють від звуконаслідувальних і знаряддєвих мотиваційних основ, що відповідає сутнісній природі зародження і формування рибальства: потребі розрізнявати специфічні звуки контактування з водою і потребі винаходити спеціальні промислові знаряддя. Сутнісну природу зародження рибальства як

усебічного пізнання риби здобувачем відображає розмаїтість мотиваційних основ для творення назв риб. Виключно назвам риб властива темпоральна мотиваційна основа. Натомість матеріалознавча мотиваційна основа властива лише назвам рибальських знарядь.

10. Внутрішню синкретичність становлення рибальських найменувань засвідчують перехресні мотиваційні основи. Для встановлення ваги структурних частин мотиваційного ядра ЛСП «Рибальство» визначальним є сумарний показник перетинів для найсуттєвіших категорій рибальського буття. У відсотковому співвідношенні це категорії: *риба* (27%), *знаряддя* (24%), *процес* (19,5%), *локація* (19,5%), *рибалка* (10%). За запропонованим механізмом визначення структури мотиваційного ядра можна простежувати формування мотиваційних ядросистем інших лексико-семантичних полів, що вможливить визначення ваги концептуальних категорій в українській картині світу.

11. У розвитку рибальських експресивно конотованих ненормативних спеціальних назв продуктивно композитно-суфіксальне словотворення як спосіб видового розрізнення риб, рибальських знарядь і ловців риби. У кількісному співвідношенні переважають композитно-суфіксальні назви рибальських знарядь як професіоналізми-відповідники кодифікованих складених риболовецьких термінів – на противагу іхтіонімам, для яких усталилися латинські номенклатурні відповідники. Властивою варіантністю людських суджень зумовлена і полімотивованість рибальських словотвірних найменувань, яка подекуди спричиняє певні труднощі в розрізненні композитно-суфіксальної деривації та суфіксації атрибутивного складника-композита дволексемної основи. У передуванні аналітичних суджень однослівним первономенам переконують складені рибальські найменування, які, з одного боку, є базою для утворення суфіксальних (нульсуфіксальних) похідників-дублетів і субстантивованих утинків-дублетів, а з іншого – відображають потребу постійного номінаційного диференційовування вдосконалюваних галузевих реалій.

12. Способом розширення як рибальського, так і загальномовного лексикону є спеціалізація значення загальноновживаного дієслова чи іменника. Спеціалізовані в рибальському значенні дієслівні назви усталилися здебільшого як специфічні рибальські професіоналізми різнобічної мотивації. Спеціалізовані в рибальському значенні іменникові назви вкладаються передовсім у номінативно-семантичні моделі «найменування рибальського знаряддя за схожістю з кінською зброєю», «найменування складової частини рибальського знаряддя за схожістю із певною частиною тіла тварини», «найменування рибальського знаряддя за його схожістю з мішком». Спеціалізовані в рибальському значенні праслов'янські анімалістичні номени відображають образи тотемних тварин – етнокультурних знаків, що спричинили вторинні символні номінації реалій промислово-господарської лексики.

13. Зворотний бік семантичних перетворень рибальських найменувань – їхнє усупільнення до статусу загальноновживаних назв. Еволюційним способом семантичного перетворення рибальської лексики є її топонімізація і антропонімізація.

14. Для типологічної класифікації рибальської фразеології також вироблено засади сутнісно-мотиваційного підходу, який з огляду на суттєву відмінність природи лексичної одиниці і природи фразеологізму має дещо іншу специфіку, що полягала в описовому (розгорнутому) формулюванні сутнісної природи мотиваційної основи рибальських фразеологізмів, яку не можна позначити стисло на кшталт «іхтіонімна», «знародева», «локаційна», як для рибальської лексики. На засадах сутнісно-мотиваційного підходу визначено типи рибальських фразеологізмів: класифікаційно-номенклатурні, фактично-констатувальні, уявно-констатувальні, етносимвольні, каламбурні, почуттєво-оцінювальні, етикетні, усупільнені. Аналіз каламбурно мотивованих рибальських фразеологізмів потребував, крім терміна «мотиваційна основа», оперувати ще терміном *мотиваційний ланцюжок* – вигадливо прихована послідовність образних відбитків життєвих ситуацій, розуміння якої потребує умовиводів у річищі етнокультурних стереотипів. У відсотковому співвідношенні охоплення кожним мотивувальним чинником певної кількості фразеосемантичних груп дало змогу схематично презентувати структуру мотиваційного ядра ФСП «Рибальство»: *усупільнено-абстрагована характеристика* (32%), *класифікаційна ознака* (14%), *об'єктивна характеристика* (11%), *емоційно-вибухова характеристика* (11%), *характеристика крізь призму уяви* (8%), *характеристика у світлі етносимволіки* (8%), *каламбурна характеристика* (8%), *етикетна характеристика* (8%).

15. Проаналізований на засадах сутнісно-мотиваційного підходу мовний матеріал з опертям на погляди О. Потебні на природу чуттєвих сприйнятів в аспекті історичної еволюції мислення уповноважив до розроблення нового наукового напрямку – *генно-синхронної полідискурсивної галузевої термінології*.

16. У перспективі запропоновані на прикладі лексико-фразеологічного поля «Рибальство» механізми аналізу різноструктурних мовних одиниць у застосуванні до всіх складників лексико-фразеологічної макросистеми удокладнять висновки вчених про структуру мовної картини світу українців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Статті у фахових наукових виданнях України

1. Міняйло Р. В. Семантико-функціональний аналіз лексики рибальства (назви приладів) українських східнослобожанських говірок. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. Луганськ: Альма-матер, 2007. № 15. С. 251–262.
2. Міняйло Р. В. Ідея створення словника рибальської лексики і фразеології центрально- та східнослобожанського ареалу. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Луганськ: Альма-матер, 2008. № 2. С. 103–107.
3. Міняйло Р. В. Семантичний аналіз назв риб центрально- та східнослобожанського ареалу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків, 2009. № 854 (вип. 57). С. 178–181.
4. Міняйло Р. В. Рибальська фразеологія Слобожанщини на загальноукраїнському тлі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. (Научный журнал). Сер. «Филология. Социальные коммуникации»*. Симферополь, 2009. Т. 22. № 4. С. 24–31.
5. Міняйло Р. В. Лексико-стилістичний аналіз дієслівних термінів українського рибальства. *Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр.* Дніпропетровськ: Літограф, 2010. Вип. 9. С. 220–226.
6. Міняйло Р. В. Іхтіонімі фразеологізми як носій-складник ментальності українців. *Мовознавчий вісник: зб. наук. пр.* Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. 2010. Вип. 10. С. 44–47.
7. Міняйло Р. В. Лексикографічне подання рибальських номенів у словниках сучасної української мови. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. № 675. С. 34–37.
8. Міняйло Р. В. Від реалій до назв рибальських приладів в українській мові. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків, 2010. № 910 (вип. 60, Ч. 1). С. 326–329.
9. Міняйло Р. В. Стійкі дієслівні сполуки сфери рибальства в українській мові. *Лексикографічний бюлетень: зб. наук. пр.* Вип. 20. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2011. С. 22–27.
10. Міняйло Р. В. Особливості суфіксального словотворення назв риб в українських говірках. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: зб. наук. пр.* Кривий Ріг: КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 349–357.
11. Міняйло Р. В. Нульсуфіксальні утворення в українській рибальській термінології. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. № 733. С. 127–133.

12. Міняйло Р. В. Про динаміку стійких словосполук зі сфери рибальства. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*: зб. наук. пр. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 317–323.
13. Міняйло Р. В. Етимони багатозначних і омонімічних українських рибальських лексем. *Термінологічний вісник*: зб. наук. пр. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. 2(2). С. 32–37.
14. Міняйло Р. В. Мотивувальні чинники постання образних висловів сфери рибальства. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. Кн. 1. С. 94–98.
15. Міняйло Р. В. Українське рибальське назовництво і сфера сакрального. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Вип. 769. Романо-слов'янський дискурс. Чернівці: Родовід, 2016. С. 18–21.
16. Міняйло Р. В. Символ ВОДОРИБОС в українській мові. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. пр. Дніпро, 2017. Вип. 18. С. 64–70.
17. Міняйло Р. В. Рибальський хронос в українській мові. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харків, 2017. Вип. 46. С. 11–16.
18. Міняйло Р. В. Рибальський словосвіт у науковій спадщині професора В. А. Чабаненка. *Вісник Запорізького національного університету*: зб. наук. пр. Філологічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. № 1. С. 101–106.
19. Міняйло Р. В. Роль рибальської лексики в художньому тексті. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харків, 2018. Вип. 48. С. 22–27.
20. Міняйло Р. В. Рибальська лексика в студіях українських науковців. *Термінологічний вісник*: зб. наук. праць. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2019. Вип. 5. С. 274–283.
21. Міняйло Р. В. Витоки рибальської метафори. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*, 2019. Вип. 48. С. 199–205.
22. Міняйло Р. В. Рибальська лексика і фразеологія як складник національної культури. *Вісник Запорізького національного університету*: зб. наук. пр. Філологічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. № 2. С. 107–112.
23. Міняйло Р. В. Потебнянська основа класифікації рибальських найменувань. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 2020. Вип. 29: Українська мова в сучасному науковому вимірі. С. 96–107.

II. Статті в закордонних наукових виданнях

24. Minyailo R. From origin to dynamics of Ukrainian fishing words: polysemy, homonymy, paronymy. *Українски и балкански междудисциплинарни изследвания*: сборник статии. София: Издателска къща Богдана, 2013. С. 22–28.
25. Міняйло Р. В. Назва варунокъ у староукраїнській мові. *Science and education a new dimension: Philology*, VII (60), Issue: 204, 2019 Sept. S. 68–70.

26. Міняйло Р. В. Українська рибальська лексика в іномовному просторі. *Path of Science: International Electronic Scientific Journal*. Košice: Altezero, sro & Dialog, 2020. Vol. 6. № 6. S. 4001–4006.
27. Міняйло Р. В. Етнокультурні витoki слова сара ‘щука’ у староукраїнській мові. *Path of Science: International Electronic Scientific Journal*. Košice: Altezero, sro & Dialog, 2021. Vol. 7. № 4. pp. 4012–4017.
28. Міняйло Р. В. Рибальські фразеологічні каламбури в мовній картині світу українців. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. №2 (38), vol. 1. pp. 137–140.

III. Інші

29. Міняйло Р. В. Рибальська лексика і фразеологія в українських східнослобожанських говірках. *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Луганськ: Альма-матер, 2003. Вип. 1. С. 101–106.
30. Міняйло Р. В. Традиційні українські мисливські та рибальські вирази в мовній картині світу слобожанина. *Служитель фразеологічної музи: зб. наук. ст.* Луганськ: Альма-матер, 2006. С. 142–146.
31. Міняйло Р. В. Запозичення та інтерференція в рибальській лексиці східнослобожанських говірок. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція*. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010. С. 195–202.
32. Міняйло Р. В. Прикметникове словотворення в терміносполуках рибальської сфери. *Зб. наук. пр. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (м. Луганськ, 26-27 травня 2011 р.)*. Луганськ: СПД Резніков В.С., 2011. С. 102–109.
33. Міняйло Р. В. Словотвірна опозиція в назвах риб у говірках української мови. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: зб. наук. пр.* Умань: ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. 1. С. 259–264.
34. Міняйло Р. В. Поступ української рибальської лексики до терміноусталення. *Зб. наук. пр. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (м. Луганськ, 30-31 травня 2013 р.)*. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. С. 86–93.
35. Міняйло Р. В. Назви збірності в рибальській лексиці (за матеріалами пам'яток української мови). *Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри: зб. наук. пр.* Рівне: НУВГП, 2016. С. 193–197.
36. Міняйло Р. В. Рибальське назовництво Слобожанщини як складник національної культури. *Культурна спадщина Слобожанщини: зб. наук. ст.* Харків: Курсор, 2018. Число 37. С. 201–204.
37. Міняйло Р. В. Індоевропейські праоснови в українській рибальській лексиці. *Філологічний часопис*. Умань, 2019. Вип. 1. 81–88.

IV. Тези

38. Мінняло Р. В. Рибка плаває по дну. Образне слово Луганщини: матеріали VII регіон. наук.-практ. конф., 18 квіт. 2008 р. За ред. В. Д. Ужченка. Луганськ: Альма-матер, 2008. Вип. 7. С. 149–151.
39. Мінняло Р. В. Значення словника Грінченка для дослідження рибальської лексики і фразеології центрально- та східнослов'янського ареалу. Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея: матеріали Всеукр. наук. конф. до 145-ої річниці з дня народження Бориса Грінченка. Луганськ: СПД Резніков В.С., 2008. С. 87–92.
40. Мінняло Р. В. Культурно-національний і регіональний чинники постання українських іхтіонімів. Всеукраїнська наукова конференція «Історичні регіони України: минуле та сучасність» (28-29 листопада 2013 р.). Харків, 2013. С. 120–123.
41. Мінняло Р. В. Віддієслівна рибальська лексика українських говірок на загальнослов'янському тлі. Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: тези доп. міжнар. конф. За ред. П. Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. Київ: КММ, 2014. С. 333–338.
42. Мінняло Р. В. Рибальський промисел Слобожанщини: етносемантичний вимір. Образне слово Луганщини: матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (15 травня 2015 р., м. Старобільськ). Вип. 14. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. С. 174–179.

АНОТАЦІЯ

Мінняло Р. В. Становлення лексичної і фразеологічної підсистем сфери рибальства в українській мові. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2021.

У дисертації вперше в українському мовознавстві крізь призму матеріально-духовної культури комплексно досліджено українську рибальську лексику і фразеологію від її зародження до багатоаспектного формування й усупільнення. Уперше докладно проаналізовано семантику і структуру рибальських найменувань в історичному аспекті та сучасному осмисленні, встановлено генетичні зв'язки рибальської лексики і фразеології з лексикою і фразеологією інших стародавніх промислів: збиральництва, мисливства, лозоплетіння, скотарства тощо. Різноструктурні рибальські найменування досліджено на засадах виробленого автором сутнісно-мотиваційного підходу (СМП), що вповноважило до розроблення нового наукового напрямку – *генно-синхронної полідискурсивної галузевої термінології*. На засадах СМП з'ясовано місце предметно-номінативних та образно-експресивних рибальських найменувань в українській мовній картині світу, простежено тенденції якісних і кількісних змін в українському рибальському лексиконі. Проаналізовано структуру і встановлено мотиваційні типи (МТ) рибальських лексем і фразем та співвідношення МТ у

межах лексико- і фразеосемантичних груп. Результати дисертації створюють методологічну базу для досліджування галузевих термінологій на засадах СМП та його екстраполяції на всі складники лексико-фразеологічної макросистеми.

Ключові слова: матеріально-духовна культура, українська рибальська лексика і фразеологія, семантика, структура, генетичні зв'язки, сутнісно-мотиваційний підхід, предметно-номінативні найменування, образно-еспресивні найменування, мотиваційні типи.

АННОТАЦІЯ

Меняйло Р. В. Становление лексической и фразеологической подсистем сферы рыболовства в украинском языке. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Одесса, 2021.

В диссертации впервые в украинском языкознании сквозь призму материально-духовной культуры комплексно исследована украинская рыболовная лексика и фразеология от её зарождения до многоаспектного формирования и обобществления. Впервые подробно проанализирована структура и семантика рыболовных наименований в историческом аспекте и нынешнем осмыслении. Установлены генетические связи рыболовной лексики и фразеологии с лексикой и фразеологией других древних промыслов: собирательства, охоты, лозоплетения, скотоводчества и т. д. Разноструктурные рыболовные наименования исследованы исходя из принципов разработанного автором сущностно-мотивационного подхода (СМП), что сподвигло к разработке нового научного направления – *генно-синхронной полидискурсивной отраслевой терминологии*. По принципам СМП определено место предметно-номінативных и образно-еспресивных рыболовных наименований в украинской языковой картине мира, прослежены тенденции качественных и количественных изменений в украинском рыболовном лексиконе. Проанализирована структура и установлены мотивационные типы (МТ) рыболовных лексем и фразем и соотношение МТ в пределах лексико- и фразеосемантических групп. Результаты диссертации создают методологическую базу для исследования отраслевых терминологий, основываясь на принципах СМП и его экстраполяции на все составляющие лексико-фразеологической макросистемы.

Ключевые слова: материально-духовная культура, украинская рыболовная лексика и фразеология, семантика, структура, генетические связи, сущностно-мотивационный подход, предметно-номінативные наименования, образно-еспресивные наименования, мотивационные типы.

SUMMARY

Minyailo R. V. The development of lexical and phraseological subsystems of fishing in Ukrainian. Manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Philology. Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, 2021.

For the first time in Ukrainian linguistics, the thesis comprehensively investigates the structure and semantics of fishing names in the historical aspects and current interpretation through the prism of the material and spiritual culture of Ukrainians. The genetic connections of fishing vocabulary and phraseology with lexis of other ancient crafts are revealed. This process is based on the author's essential-motivational approach (EMA) according to O. Potebnia's views on sensory perceptions in terms of the historical evolution of thinking, which authorized the development of a new scientific direction – *gene-synchronous polydiscursive terminology*. The place of subject-nominative and figurative-expressive fishing names in Ukrainian linguistic world image is determined according to the principles of EMA.

The suggested essence-motivational typology, based on the essential features of fishing realities as pre-nominal conceptual first nomens, made it possible to distinguish motivational types of fishing names by: auditory perception (sounds of contact of a fish body with water; sounds of contact of fishing tackle with water); visual observation (color of the fish body or color of the visible part of the fish body); tactile perception (feeling the fish to the touch); taste perception (taste of fish); constant visual observation (temporary sign of fish spawning; place of permanent residence of fish; direction of fish migration; name of fish fished by the fisherman; name of fishing tackle used by the fisherman; name of the fished fish by the fishing tackle; material of the fishing tackle; natural tackle; natural action inherent in man; noticeable species of fish in the designated place of fishing); active practical knowledge (name of fishing tackle used in fishing; name of action performed by the fisherman; the mesh size of the net; the nature of the fisherman's action on the fishing tackle; the nature of the fisherman's action in the designated place of fishing); mental generalization of the essence (type of action, process).

The internal syncretism of the fishing names' development is evidenced by cross-motivational bases (two types of motivational bases that mutually enrich the lexical-semantic groups of fishing names of the same name), which form the percentage of the structural parts of the motivational core of the lexical-semantic field (LSF) «Fishery», where the determinant is the total cross-section for the most important categories of fishing life: fish (27%), tackle (24%), process (19.5%), location (19.5%), fishing (10%). It is possible to trace the formation of motivational core systems of other LSFs according to the proposed mechanism for determining the structure of the motivational core, which will make it possible to determine the percentage of conceptual categories in the Ukrainian linguistic world image.

The inherent variability of human judgments is due to the polymotivation of fishing word-forming names. The compound fishing names are persuaded by preceding analytical judgments of the single-word first nomens.

A way to expand both the fishing and common vocabulary is the meaning specialization of a common verb or noun. Verbal names specialized in the fishing meaning have become fixed as specific fishing professionalisms of various motivations. Nouns specialized in fishing meaning exist within NSM 'the name of fishing tackle in resemblance to the horse harness', 'the component name of fishing tackle in resemblance to a certain part of the animal's body', 'the fishing tackle name in its resemblance to the sac'. Specialized in fishing, meaning the Proto-Slavic animalistic nomens reflects the images of totem animals – ethnocultural signs, which caused the secondary symbolic nominations of industrial and economic vocabulary realities.

The reverse side of the semantic transformations of fishing names is their socialization to the status of common names. The evolutionary way of semantic transformation of fishing vocabulary is its toponymy and anthroponymization.

The following types of fishing phraseological units are determined based on EMA: classification-nomenclature, ethnosymbolic, pun, sensory-evaluative, etiquette, socialized. As a percentage, coverage by each motivating factor in a certain number of phraseosemantic groups (PSG) allowed to schematically present the structure of the motivational core of PSF «Fishery»: socialized-abstract characteristic (32%), classification feature (14%), objective characteristic (11%); emotional and exclamatory characteristics (11%), characteristic through the prism of imagination (8%), characteristic through the prism of ethnic symbols (8%), pun characteristic (8%), etiquette characteristic (8%).

The results of the thesis create a methodological basis for the study of industry terminology based on EMA and its extrapolation to all components of the lexical-phraseological macrosystem, which will detail the conclusions of scientists about the structure of the Ukrainian linguistic world image.

Key words: material and spiritual culture, Ukrainian fishing vocabulary and phraseology, semantics, structure, genetic connections, essential-motivational approach, subject-nominative names, figurative-expressive names, motivational types.